

J A Z Y K O V Ě D N Ě
A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLIII - 2006

č. 3 a 4

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY - ročník XLII (2006), číslo 3 a 4

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Michaela Lišková, Pavla Chejnová, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám dr. J. Hoffmannové)

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

Příspěvky laskavě zasílejte na disketě 3.5", 1,44 MB ve formátu textového editoru MS Word. Přiložte text příspěvku v jednom vyhotovení, vytištěný v normalizované úpravě. Je možno použít i e-mailovou adresu (hoffmannova@ujc.cas.cz).

OBSAH

P. Sgall: <i>Kořeny mé životní dráhy – Můj otec, má matka a má mateřština</i>	4
P. Kaderka – Z. Svobodová: <i>Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru? Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů</i>	18
Z jazykovědných pracovišť	
S. Machová – V. Velčovský: <i>Slovník bohemistů – pokračování v roce 2006</i>	52
Nové publikace	
L. Janovec: <i>Oldřich Leška: Jazyk ve strukturním pojetí</i>	56
V. Jindra: <i>Miloslava Sokolová a kol.: Slovník koreňových morfém slovenčiny</i>	63
J. Hoffmannová – I. Kolářová: <i>Nová příručka pro uživatele ČNK</i>	66
J. Zeman: <i>Marek Nekula, Jiří Nekvapil, Kateřina Šíchová: Sprachen in multinationalen Unternehmen auf dem Gebiet der Tschechischen Republik</i>	74
Kronika	
J. Štěpán: <i>K životnímu jubileu dr. Marie Těšitelové, Dr.Sc.</i>	80

Kořeny mé životní dráhy – Můj otec, má matka a má mateřština

Petr Sgall

(přednáška v Pražském lingvistickém kroužku a Jazykovědném sdružení ČR
dne 12. června 2006)

1. K lingvistice mě přivedli rodiče

Chtěl bych především s úctou a vděčností vzpomenout na svého otce, JUDr. Oskara Sgalla, který se narodil r. 1893 v Litomyšli, vystudoval práva ve Vídni a v Praze, jeden nebo dva semestry studoval i sociologii v Lausanne. Předtím, za války, byl jako poručík rakouské armády hlavně na italské frontě. Oženil se v r. 1925, rok pracoval jako koncipient v Českých Budějovicích a pak v Ústí nad Orlicí úspěšně působil jako advokát. Vedle toho byl velmi aktivní bibliofil a podílel se na různých občanských aktivitách (v Klubu českých turistů, kolem stavby divadla aj.). Podporoval umělce, jako litomyšlského malíře Josefa Voleského, ale hlavně spolupracoval s J. Portmanem (v jehož domě je dnes Váchalovo muzeum); pro jeho bibliofilské edice překládal z němčiny, např. *Pohádky bratří Grimmů* a taky povídku *O rybě* od jednoho z prvních ilustrátorů Fr. Kafky, A. Schamoniho; viz Mrázová (1992, s. 8). Už na tehdejší klasickém gymnáziu se seznámil s latinou a s řečtinou, a aktivní zájem o jazyky měl po celý život. Uměl velmi dobře německy, zvládl i francouzštinu a základy italštiny; začátkem války jsme spolu chodili na hodiny angličtiny. Měl zásadu mluvit jazykem země, ve které byl; nerad se s Jihoslovany nebo s Italy domlouval německy.

Pro můj zájem o lingvistiku bylo podstatné, že mně otec dal Rocherovu mluvnici italštiny na základě latiny, pak jsem se dostal i k jeho obdobným mluvnicím španělštiny a staré francouzštiny. To mě získalo pro srovnávací studium vývoje příbuzných jazyků – vývoj románských jazyků máme vlastně jako na dlani, a tím lákavější pak byly záhady vývoje jazyků indoevropských, jejichž začátky jsou v nedohlednu. Zároveň mně táta dal ke studiu i Colerusovy knížky o matematice, které mě vedly k zájmu o abstraktní myšlení a explicitní vědecké vyjadřování.

Otec byl zatčen gestapem v lednu 1943, asi na nějaké udání, protože své protinacistické smýšlení zásadně neskrýval. Byl vězněn v Pardubicích a v terezínské Malé pevnosti, v únoru byl odvezen do Osvětimi a tam zahynul v březnu 1943. Jako politický vězeň pak dostal Válečný kříž in memoriam.

Moje matka Růžena před svatbou dva roky učila na venkovských školách. Za války pomáhala vězňům, posílala balíčky do Terezína a pak do Osvětimi, kde zahynulo dvanáct našich příbuzných z otcovy strany, od pětasedmedesátileté babičky po sestřenicu a bratrance, kterým bylo deset až dvanáct let; i strýc Otakar Weiss z matčiny strany byl popraven, protože neudal agitátora, který usiloval už v r. 1943 o zakládání národních výborů.

U matky, v rodině i mezi kamarády jsem si osvojil „naši vlastní mateřštinu“ (Daneš, 1997, s. 16, ji paradoxně označuje jako interdialekt a taky v naší dialektologii se pro ni dosud tento termín užívá, ačkoli už to zřejmě dávno není interdialekt v Havránkově původním smyslu, totiž útvar užívaný v mezinářečním styku mluvčími, jejichž vlastní mateřštinou je lokální nářečí). Užívali jsme ji bez jakékoli obhroublosti, charakterizovalo ji hlavně její tvarosloví. Protože jsme měli příbuzné nejen na Litomyšlsku a v Pardubicích, ale i v Hronově a v Klatovech, viděl jsem brzo, že se více méně stejně (až na jednotlivé odchylky v tvarosloví a ve slovní zásobě) mluví po celých Čechách, i když na Moravě je situace jiná.

Díky matce jsem se taky bytostně zaměřil na upřímnost a otevřenost, na hledání pravdy a spravedlnosti; neupřímnost, obojakost v postojích jsem odsuzoval přímočaře, někdy bez vědomí širších souvislostí, nepočítal jsem s potřebou neříkat všechno otevřeně za všech okolností. Tím jsem se (ovšem proti její vůli) dostal až k extrémním politickým stanoviskům; ne nadlouho. Po „bratrské“ invazi jsem odmítl další členství v KSC a usiloval jsem o záchranu oboru, která se uskutečnila díky obětavosti kolegů v naší výzkumné skupině a pomoci přátel mezi matematiky.

2.1 Naše vlastní mateřština nesmí na cedule,...

Když jsem byl malý, vodili mě na píseček *Pod Javorý*; hrál jsem si *pod javorama*, ale na ceduli bylo *Pod javory* – nechápal jsem, proč se vyjádření směru a místa tak prolíná. Matka mně ovšem vysvětlovala rozdíl mezi běžnou mluvou a spisovnou normou, ale neznělo to pro mě dost přesvědčivě, neviděl jsem žádné oprávněné důvody pro to, aby se tak omezovalo užívání naší vlastní mateřštiny, kterou jsem znal

jako normu základní a široce užívanou. Ve škole jsem měl většinu učitelů a předmětů rád, ale v češtině se vyžadovalo nepřírozené vyjadřování, a potřebu „správnosti“ nám nevyložili, nesdělili nám věcné argumenty, proč bychom měli i v běžném písemném i ústním sdělování užívat tvary, které jsme pocítovali jako papírové, knižní, v běžné komunikaci tedy násilné a nepřírozené. Na gymnázium v České Třebové jsem poznal řadu vynikajících učitelů, ale ani tam jsem se nedověděl o oprávněných důvodech odmítavého chování k naší vlastní mateřštině, kterou ostatně aspoň někteří pedagogové v hovorech se žáky užívali. Hledal jsem pak takové důvody i na univerzitě. Studoval jsem češtinu u prof. Vl. Šmilauera a dalších (o státnice jsem se nehlásil, protože jsem nebyl schopen tehdejší způsobem studovat literaturu) a dál srovnávací indoevropský jazykozpyt i obecnou lingvistiku přes všechny doktoráty až po profesuru; pracoval jsem hlavně v teoretické a počítačnické lingvistice. Opodstatnění pro preskriptivní péči o spisovnost jsem ale nenašel; potvrdil jsem si, že preskriptivní udržování spisovného tvarosloví Bible kralické se neopírá o vědu, ale jen o ideologii.

2.2 ...ale může do éteru

Objevné pro mě bylo, když jsem slyšel tvarosloví své vlastní mateřštiny v rozhlase v hovorech Voskovce a Wericha. To mně potvrdilo elementární povědomí o tom, že nejde o nic vulgárního nebo substandardního, že je možné s tímto tvaroslovím spojovat lexikální i kompoziční bohatství a že v běžném hovoru je tato vrstva potřebná i pro přirozenost, bezprostřednost mluvy.

K mým učitelům na Filozofické fakultě UK v letech 1945–1949 a později patřil Bohuslav Havránek, který položil základy teorie stratifikace češtiny jako národního jazyka a byl otcem pojmu obecná čeština, OČ (kolem kterého je dodnes řada nejasností a hlavně zamlžování). Jeho charakteristika tohoto pojmu pro mě byla dalším potvrzením toho, že preskriptivní vylučování tvarosloví OČ z hovoru na veřejnosti (a podle brusičských snah i v soukromí) by znamenalo ochuzování vyjadřovacího rejstříku. Viděl jsem taky, že Vladimír Skalička a někteří další profesoři se obecné češtiny neštítí, že ji bez zábran užívají ne-li v přednáškách, tedy v diskusích, v komunikačních situacích neveřejných i veřejných.

Po bouřliváckém období (z tehdejších návrhů je už dnes velmi mnoho přijato – ale kodifikace postupně přijímá z tvarosloví OČ spíš ty nenápadnější body jako

pravomoce, mně, můžu, děkuju, obejmutí atd. atd.) jsem si uvědomil, že jsou tu bolestné otevřené problémy, na které je třeba bohemisty upozorňovat, že je nutné o rozvrstvení češtiny diskutovat.

3. Diskuse kdysi

Ve známé polemice r. 1932, které se účastnili V. Mathesius, R. O. Jakobson, B. Havránek, B. Trnka, byl preskriptivismus odsouzen jako pozůstatek starého brusičství, ale o běžně mluvenou češtinu tu bezprostředně nešlo. V r. 1934 B. Havránek charakterizoval OČ jako nespisovnou varietu bez úzkého místního omezení; jeho pojetí dnes už bylo korigováno v jednom bodě, podle kterého jednou z jejích variant byla obecná čeština moravská (ačkoli i o té, resp. o „variantách OČ na území moravském“ ještě mluví Daneš, 1988, s. 24). V ostatních bodech však i dnes jeho přístup aktuální je a měl by být uplatňován ve větší šíři ve škole i jinde, včetně dialektologie, viz Havránek (1955; 1979); o potřebě tzv. demokratizace spisovné normy viz už Havránek (1936, s. 132, a pak 1946; 1947).

Podstatným novým momentem v diskusi, zahrnujícím i empirické zkoumání běžné mluvy včetně uplatnění statistiky, bylo upozornění Henryho Kučery (1955) na obecně rozšířenou oscilaci spisovných a nespisovných tvarů. Tu Kučera velmi dobře doložil a upozornil i na existenci určité stupnice takových tvarů jako *velkýho – velkej – velkejma* (se stoupající vzácností v oscilaci) a na asymetrické trojice jako *velkými – velkýma – velkejmi* (ne *velkejmi*).

V r. 1960 jsem problém běžně mluvené češtiny charakterizoval a vyzýval jsem k diskusi o těchto otázkách, kterou tenkrát chtěla iniciovat Havránková žačka A. G. Širokova. Můj příspěvek byl motivován tím, že úloha OČ v běžné mluvě byla sice teoreticky uznávána a preskriptivnost odsuzována, ale v praktických krocích jazykové kultury od kodifikace tvarosloví až po lingvistické zázemí školního vyučování se to zdaleka důsledně neuplatňovalo. Příspěvek (Sgall, 1960) mohl vyjít jen rusky v moskevském časopisu; doma narazil na odpor zejména u J. Běliče, tehdy ještě orientovaného především ve smyslu moravské dialektologie (jako vedoucího katedry jsem ho o obsahu článku předem informoval). Ten dal podnět k reakci, která pak jako článek čtyř autorů vyšla jak rusky v čas. *Voprosy jazykoznanija*, tak česky v *SaS* (Bělič ad., 1961). Uznává se tam, že je třeba speciálního bádání o obecné češtině a že „je to velký dluh české lingvistiky“ (s. 105, pozn. 15), ale o mých příkladech jako *Von*

tam mluví vo základním významu slova, teda lexému se říká, že jde o příklady „po tematické stránce v podstatě intelektuálské“, ve kterých „je užito neadekvátní jazykové podoby, která nemá vždy prostředky pro vyjádření daného obsahu; to má za následek jejich jazykovou i stylovou nevyrovnanost“ (s. 99). Takové stanovisko by dnes už sotva někdo hájil.

B. Havránek pak otevřel v *SaS* diskusi k těmto otázkám a ta měla svůj pozitivní význam; i když nevráživé vyjadřování do určité míry zůstalo a moje iniciativa se v kladném smyslu přiznávala jen málo (můj článek z r. 1960 česky vyjít nemohl), věcně byly některé věci výslovně uznány. Před závěrem diskuse mně Havránek dal slovo (viz Sgall, 1963) a pak napsal závěrečný příspěvek sám, bez spoluautorů a s podstatně větší mírou věcných argumentů, včetně uznání toho, že OČ už není interdialektem (Havránek, 1963, s. 259).

V průběhu diskuse některé mé návrhy na přijetí určitých skupin OČ tvarů do kodifikace spisovné normy podepřeli i Chloupek ad. (1962, s. 264) a Jelínek (1963, s. 52n). Skalička (1962, s. 203) napsal, že „... hovorový jazyk není třeba dělit na ‚hovorový jazyk spisovný‘ a ‚...obecný‘.“ Hausenblas (1962, s. 197, 200) uvedl, že stratifikace češtiny pomalu přechází od místní a sociální k rozvrstvení funkčnímu, stylovému. Novák (1962, s. 267) zdůraznil, že je rozšířená „nepravá“ OČ i s odbornými termíny a že potíže v procesu komunikace „mohou plynout buď z nejednotné stylistické platnosti jazykových prostředků, nebo z rozdílného hodnocení situace... Mluvený jazyk pak není nástrojem v plném smyslu ‚neselhávajícím‘ a může ‚křížit úmysly‘ mluvčího (slovy V. Mathesia), něco může znít někomu příliš strojeně, pedantsky, něco příliš familiárně, a tedy obojí nevhodně (překvapivě, nuceně, nepřírozeně), aniž to mluvčí zamýšlel, pozornost posluchače se v rozporu se záměrem mluvčího upoutává na způsob mluvení místo na obsah, mluvčí sám může příliš pozornosti věnovat formě svého projevu, avšak nikoli s plným zdarem, ...“ (s. 267). Novák taky uvedl, že „největší obtíže s dubletami odpadnou“, půjde-li o jejich celé typy: „Představme si, že by v praktické kodifikační příručce byla tato formulace: ‚Ženská podstatná jména se souhláskovým zakončením se skloňují buď podle vzoru *píseň* nebo *kost*, některá kolísají. Jen podle *kost* se skloňují jména na *-ost*.‘ Na faktickém stavu by se přitom mnoho nezměnilo.“ (s. 272).

Běličovy názory se dost změnily po diskusích na jeho katedře na FF UK, kterých se účastnili i J. Hronek, P. Novák a další. Psal pak o tom, že kodifikace by měla co nejmíň vyžadovat užívání knižních tvarů i mimo knižní kontext, neměl by se už

vzbuzovat dojem jejich „větší správnosti“, „vyšší spisovnosti“; zároveň usiloval o to, aby se mluvčím vysvětlovalo, že se neutrální tvary hodí i v tisku, text je pak čtivější. Bělič taky inicioval poměrně rozsáhlý výzkum běžné mluvy ve městech v Čechách i na Moravě.

Došlo tedy k určité změně atmosféry. Je těžko dokládat, co je přímý důsledek uvedených diskusí. Aspoň část diskutujících si uvědomila rozdíl mezi spisovností a hlubší kulturou vyjadřování, i obtíže uživatelů češtiny v běžném vyjadřování. Ty se týkají především tvarosloví (a z hláskoslovných jevů protetického *v-*); slovní zásoba už se (hlavně díky J. Běličovi) posuzuje liberálně.

V sedmdesátých letech diskuse (nejen lingvistické) ustoupily, ale důležitá byla konference o problematice spisovnosti uspořádaná ústeckou univerzitou v r. 1980, na které vystoupil A. Stich (jehož texty tehdy naše časopisy nesměly publikovat) se zásadním příspěvkem, ve kterém konstatoval existenci mezer ve spisovném tvarosloví (chybějící stylově neutrální tvary pro instrumentál plur. mask. a neut., pro nominativ plur. živ. mask. adjektiv, pro 1. plur. kondicionálu a pro tvary shody v nom.-ak. plur. neutra). Z velké části pak byl Stichův příspěvek zahrnut v dosud aktuálním článku Kraus ad. (1981, s. 231n).

Proměnil se ostatně i pohled na pojem hovorové češtiny; její chápání jako souvislé vrstvy spisovné normy bylo už před diskusí v SaS vyhraněně odmítnuto H. Kučerou s jeho pojetím oscilace a později i Danešem (1988, s. 24); k tomu srov. i Sgall ad. (1992, 68-71).¹

Diskutuje se ovšem i dál, a je to dobře: obtížné otázky vždycky diskusi potřebují (diskuse a demokracie k sobě patří), a pokusy diskusi brzdit nebo zastavovat jsou dnes stejně nepatřičné jako dřív, a navíc i marné. Opakují-li se některé naše argumenty už po víc než čtyřicet let, je třeba se ptát, jestli ztratily svou platnost. Pokud ne, svědčilo by to o tom, že je co měnit na celkové orientaci bohemistiky.

V diskusích o kodifikačních úpravách a obecněji o jazykové kultuře chybí i dnes podrobnější znalost toho, jak se kdy kde mluví. Zjišťovat to je rozsáhlý úkol pro základní bohemistická pracoviště; růst počítačových korpusů mluvené řeči tu hodně pomůže, ale bude nutné zjištěná data klasifikovat, korpusy anotovat a mluvčím zjištěné výsledky v široké míře sdělovat.

4. Diskuse dnes

Z diskusí let devadesátých stojí za připomenutí především Kořenského (1997) úvahy o „třech způsobech chápání teorie národního jazyka a jazykové kultury“; při rozboru rozdílů mezi přístupem Mathesiovým, Stichovým a naším (Sgall, Čermák, Hronek a další) je třeba uvědomit si i závažný rozdíl mezi liberálním postojem Mathesiovým i Trnkovým (směřujícím od tradice francouzsko-německé k anglosaské) a stanoviskem Havránkovým, při kterém šlo především o upřesňování kodifikace, její přibližování k normě (viz Starý, 1995, zejm. s. 73n). Mezi přístupem, který uveřejnil Stich (1987, pak ve společné základní monografii Sgall ad., 1992),² a našimi stanovisky propast není; podle obou obrozenci (a zejména jejich následníci) nemuseli vylučovat hovorovou vrstvu češtiny, která nám dnes chybí.

Starého (1995, zejm. s. 56nn.) pojem „syndrom národního údělu“ necharakterizuje národní obrození jako celek, ale „pocit tíhy českého národního osudu“ po Bílé hoře (s. 64). Tento faktor jazykové politiky národního obrození, spojený s přesvědčením o nutnosti chránit češtinu před ohrožením ze strany němčiny, nepatříčně přežíval i ve 20. století (a zčásti je tu dodnes) a byl jedním z podstatných momentů myšlenkového zázemí českého purismu a brusičství.

Jak upozorňuje Ďurovič (1998/2004, s. 243n.), Dobrovský si byl vědom, „že väčšina Čechov nehovorí *mléko, lép, býk, bývá*, ale *mlíko, líp, bejk, bejvá* (1940, s. 46), používa normu, ...obecnou češtinou a ktorú v zásade prijal Rosa a po ňom viac alebo menej všetky nasledujúce gramatiky pred Dobrovským... Prijatím normy Kralickej Biblie bola odmietnutá živá norma Prahy, ktorá ešte pre J. Blahoslava, Moravana, bola ‚nejpěknější a nejpravější česká řeč‘..., ba v dôsledku účinkovania prísnych kodifikátorov J. Jungmanna, M. Hattalu, J. Gebauera či V. Ertla dostala táto norma punc úpadkovosti či subštandardu – čo, samozrejme, neplatilo v době Dobrovského.“ Velmi důležité je také Ďurovičovo (1998/2004, s. 257n; 261) upozornění na význam stanovisek slovenských lingvistů D. Krmana a P. Doležala pro rozhodnutí Dobrovského (který ovšem měl před očima společnou tradici spisovné normy Čechů a Slováků).

V článku Čermák ad. (2005) jsme vystoupili s výzvou k diskusi o tom, jak v naší lingvistice i ve školách dosáhnout co nejdůslednějšího přechodu od tradičního pojmu spisovnosti (chápané ještě pořád často jako černo-bílá, určená kodifikací) k volnějšímu pojmu standardu, tj. od tradic francouzsko-německých k chápání

anglosaskému. V podobném smyslu se už brněnská Příruční mluvnice (Karlík ad., 1995) vyjadřuje jak o standardu, tak o tvarech (do něj, popř. do různých vrstev vyjadřování) pronikajících; jde tedy o to, aby se takové vyjadřování neomezovalo na jednotlivé poznámky ve vědeckých mluvnicích, ale aby bylo uplatňováno v širší míře. Mezi univerzitní i ostatní učitele by se mělo v potřebném rozsahu krok za krokem šířit poznání, že tvary z běžné mluvy často pronikají do vyjadřování standardního (v běžném hovoru, a třeba i v hovoru veřejném), a že tedy tvary z normy obecné češtiny, popř. i z dialektů, se postupně stávají i prvky standardní normy.³

Toto poznání pomáhá překonávat přežitky preskriptivismu, v diskusích 30. let odmítnutého, které jsou i dnes ještě živé. V tomto postpuristickém období přežívá i nebezpečí, že by se pronikání tvarů považovaných za nespisovné do kodifikované normy mohlo odehrávat jen v dalších dílčích úpravách tvaroslovné kodifikace, na jaké jsme byli zvyklí v minulých desetiletích. V jednotlivých vydáních Havránkovy a Jedličkovy České mluvnice (nebo Stručné mluvnice české), Pravidel českého pravopisu (s pravidly o tvarosloví ve školském vydání), v akademické Mluvnici češtiny II, na základě článků v Naší řeči nebo bez nich bylo uznáno za nevhodné vyžadovat ve spisovném vyjadřování řadu tvarů jako (bez ohledu na časové pořadí) *(já) oři, mohu, píší, mne, mi, jej, je (okno), bez něho, pravomocích, objetí, učit něčemu, zda*, infinitivy na *-ti* atd. Brněnská Příruční mluvnice z r. 1995 v určitém smyslu v této praxi právem pokračuje, ale za dnešních podmínek není možné předpokládat (ani to není žádoucí), že by se v ní pokračovalo soustavně po delší dobu. Je tedy potřeba zabývat se otázkou, jak v těchto záležitostech dál postupovat; k možným alternativám, o kterých stojí zato diskutovat, podle všeho patří i možnost přejít od strohé, školsky (černo-bíle) chápané spisovnosti k volnějším pojmu standardního vyjadřování.

Nešlo tedy v našem článku o žádný útok na bohemistická pracoviště, ale spíš o podanou ruku. Patřil jsem dlouho k radikální skupině, která se snažila o co nejširší a nejrychlejší uznání pronikajících tvarů za spisovné; hned po diskusi v SaS jsem psal spolu s Fr. Danešem o tom, že výrazové bohatství češtiny potřebuje jinou podporu než kodifikaci; psali jsme o tom, že v Čechách, na rozdíl od Moravy, „nepřevládá snaha o uplatňování pravidel o jazykové ‚správnosti‘ v situacích bezprostředního hovoru“ (Daneš a Sgall, 1964, s. 24), i o tom, že výše zmíněné „postupné přijímání jednotlivých tvarů má ovšem tu nevýhodu, že pravidla jazykové správnosti se

v jednotlivostech téměř neustále mění a že i pro učitele a jiné odborníky je dost obtížné stále sledovat současný stav“ (tamtéž, s. 28).

Později jsem se v *SaS* a jinde opětovně vracel k otázkám vzájemného sblížení útvarů, kučerovské oscilace a k potřebě kodifikaci v tvarosloví dále rozšiřovat o tvary běžné v hovorů. V loňském článku jsem na rozdíl od dřívějších radikálních požadavků chtěl spolu se spoluautory iniciovat úsilí, které je možné chápat jako určitý kompromis: od školsky chápaného pojmu spisovnosti, založeného na kodifikaci (ačkoli ta by jistě neměla být primární), přejít k účinnému uplatnění pojmu standardu v širším slova smyslu, včetně přechodného pásma s neurčitými hranicemi tvaroslovné normy mezi standardním a nestandardním hovorovým územím. Jsme přesvědčeni, že škole takové chápání umožní větší volnost, a přitom snad ve vyjadřování se nezmění nic podstatného, protože se bude podle možnosti věrně reflektovat skutečný stav. Ten je ale potřeba mít podrobně zachycený, tzn. daleko podrobněji než dnes (i po tom, co bylo vykonáno zejm. v *Jazykovém atlasu*, viz zejm. Balhar ad., 2002, i v pracích moravských bohemistů, jako je sborník Davidové ad. 1997). To patří k rozsáhlým úkolům hlavních bohemistických pracovišť, nejen pracovišť korpusových, i když využití korpusů, včetně jejich anotování, hodně pomůže k takovému podrobnému poznání toho, jaké tvaroslovné prvky se v jakých komunikačních situacích na tom či onom území užívají.

Na **Olivův** (2005) článek odpovídáme ve *Slově a slovesnosti* (Čermák ad., v tisku). Ani tady nechci jeho tón napodobovat nebo komentovat. Dodal bych jen dva body:

(a) Náš pohled na jednotlivé skupiny tvarů se opírá o předcházející dlouholetý výzkum (viz zejm. Čermák ad., 2005, s. 106); zakládá se na výzkumu H. Kučery, K. Kravčíšínové a B. Bednářové i L. Hammer (a dalších), jehož výsledky byly publikovány v řadě článků různých autorů a shrnuty v knize Sgall ad. (1992, s. 185-193). Dnes tyto výsledky vcelku potvrzují i Hedin (2005, s. 77-81)⁴ a Sgall a Maglione (2006). Ve svém celku jsou tato zjištění bohatší, než co poskytují dosud přístupné elektronické korpusy mluvené češtiny; nejde jen o počty výskytu jednotlivých jevů, ale o to, že je autoři výzkumu přesně identifikovali a podrobně klasifikovali. Neodpovídá tedy skutečnosti Olivovo opakované tvrzení, že naše argumentace spočívá „jedině“ na „intuitivním hodnocení“, nebo dokonce, že bychom to sami uváděli (viz Oliva, 2005, s. 284 a 288). Intuice (a chování) mluvčích je přece v lingvistice předmětem zkoumání, kdežto argumentace lingvistů je jedním ze

základních aspektů výzkumu, jeho metody. Zaměňování mluvčích a lingvistů je v bohemistice naprosto ojedinělou bolestnou chybou.

(b) V závěru svého příspěvku uvádí Oliva seznam literatury v našem článku podle něho „opomenuté“ – ale ve skutečnosti nejde o opomenutí, protože jsme vůbec neměli na mysli (ani to nenaznačujeme) sepisovat v jednom článku desítky statí, které k dané problematice byly publikovány, nebo je snad dokonce analyzovat. To by přece vůbec nebylo možné, a v míře, kterou jsme považovali za potřebnou, jsme to už ve svých předcházejících textech udělali.⁵

Nechci rozbírat, jestli je tato dvojí neshoda se skutečností vědomá, nebo je daná neznalostí dosavadní literatury o daném předmětu, popř. nepozorným čtením. Ani nevím, co by bylo horší. Hlavní ovšem není polemika, ale potřeby dalších diskusí, ve kterých by se taková tvrzení neměla opakovat. A nejdůležitější jsou potřeby češtiny, tedy věcný obsah diskuse.

Pojem **standardu** je třeba dál upřesňovat, jak píše zejm. Kořenský (2005), ale to by platilo i o pojmu spisovnosti, u kterého by to bylo při nejmenším stejně obtížné, viz Cvrček (2006). Diskuse směřující k takovému upřesnění by mohla s výhodou navázat na základní prvky nového přístupu, které už jsou známy od J. Horeckého i z monografie Sgall ad., 1992, a z Příruční mluvnice Karlík ad. (1995). Standard chápeme jako volnější než „spisovnost“, zahrnující i přechodné pásmo (s nejasnými hranicemi) a majícími různé varianty. Standardní hovor v dnešní situaci češtiny zahrnuje kučerovskou oscilaci, střídání tvarů z různých vrstev.

Přechod k pojmu standard bude znamenat, jak jsem už uvedl, krok od tradic francouzsko-německých k chápání anglosaskému. V podobném smyslu se už Příruční mluvnice vyjadřuje jak o standardu, tak o tvarech (do standardu, popř. do různých vrstev vyjadřování) pronikajících. Takové vyjadřování by se nemělo omezovat na jednotlivé poznámky ve vědeckých mluvnicích; je potřeba uplatňovat ho v širší míře, tedy šířit zejména mezi učiteli a studenty vědomí, že některé tvary z obecné češtiny postupně pronikají do standardní normy.

To pomůže překonat nebezpečí postpuristického období, že by se pronikání tvarů považovaných za nespisovné do kodifikované normy krok za krokem „uznávalo“ jen v dalších dílčích úpravách tvaroslovné kodifikace, na jaké jsme byli zvyklí v minulých desetiletích. Sbližování útvarů by tak dostalo víc prostoru a mohlo by pokračovat plynuleji. Ve vyjadřování se přitom snad nezmění nic podstatného, protože se bude podle možnosti věrně reflektovat skutečný stav.⁶

Škole takové chápání umožní větší volnost, a hlavně pomůže k obecnému pochopení toho, že pro vyšší úroveň vyjadřování není nejdůležitější pravopis a kodifikace v tvarosloví, ale bohatství slovní zásoby, schopnost výstižného vyjadřování. Je tedy vhodné tuto schopnost pěstovat a ověřovat častým psaním krátkých textů různého druhu, cvičeními s vyhledáváním informací a s ověřováním a rozšiřováním schopnosti orientovat se v nich, hodnotit je a využívat k vlastnímu rozhodování.

Jak už řečeno, jedním z předpokladů pro řešení dnešních problémů je poznání, jak se (kde, kdy) mluví; jen toto poznání nám umožní říkat, jak české sdělování ve skutečnosti vypadá, tedy i charakterizovat jeho stupňovitost. Korpusy mluvené češtiny jsou zatím poměrně malé (i když rychle rostou); jejich využití, včetně jejich anotování, hodně pomůže. Jinak má bohemistika k dispozici jen sondy, odhady od řady autorů od H. Kučery po C. Maglione, které jsou taky velmi cenné. Tyto odhady vznikly většinou mimo hlavní bohemistická pracoviště; na těch by se mohlo pokračovat v širší míře aspoň v tom směru výzkumu městské mluvy, který byl už předmětem Běličovy iniciativy stejně jako úsilí po omezení „nemluvnosti“ češtiny. Podrobné zjišťování úzu v různých komunikačních situacích a na různých částech území je jistě úkolem ÚJČ AV ČR a bohemistických kateder na univerzitách. Práce je tedy rozhodně pro všechny dost.

Přichází-li z Moravy na heslo „Mluvme, jak nám zobák narost,“ odezva „Ano, ale jen mezi svými,“ je možné dodat, že o to právě jde: mluvčí z Čech se cítí (pokud jde o způsob běžného vyjadřování) mezi svými po celých Čechách, často ani učitelku nebo úřednici na poště nepovažuje za „úřední osobu“ a někdy ho ani v Zábřehu nenapadne, že z Čech už vyjel. Naproti tomu Morava a Slezsko jsou rozdělené na daleko menší celky: Ostravan, ale i Hanák dobře ví, že je jazykově mezi svými jen v okruhu několika desítek kilometrů, a málokdy na to zapomene.

Za daleko podstatnější považuju nechat už stranou minulá nedorozumění a rozmlísky a shodnout se na tom, že k úkolům další bohemistické práce patří v co největší šíři a soustavnosti zkoumat běžný český hovor s jeho typickou oscilací a mluvčí i školáky o jeho vlastnostech úplně a nezaujatě informovat. Jak se ve škole dají tyto dva cíle spojovat, o tom jedenáct věcí znalých autorů psalo ve stati Sgalla ad. (2001-2002).

Ale hlavně: Příčinou toho, že se po tak dlouhou dobu diskuse stále vracejí, je především to, že pořád ještě nevíme – přes veškerou práci vloženou do Jazykového

atlasu a do dalšího dialektologického, i do fonetického výzkumu –, jak se kdy kde česky mluví. Jsou to úkoly s opravdu neomezeným stupněm komplexnosti, protože při složité situaci dané na jedné straně oscilací mezi spisovnou a obecnou češtinou na většině území a na druhé straně rozdíly mezi situací v Čechách, na Moravě a ve Slezsku nebudeme snad nikdy spokojeni s dosaženým stupněm evidence, popisu a rozboru toho, jak se mluví ve kterých komunikačních situacích na těch či oněch částech území češtiny.

Poznámky

1. Nebyly dosud plně doceněny a využity pohledy Vachkovy, Kopečného, ale ani Havránkovy (1979), Chloupkovy a dalších z období po diskusi v SaS, které jsou uvedeny u Sgalla ad. (1992, s. 72-75).
2. Kniha mohla vyjít jen v zahraničí, anglicky, protože v době, kdy jsme ji připravovali (začali jsme ještě před listopadem 1989), nebylo možné najít potřebnou podporu ve vedení Akademie; dnes je u nás řada exemplářů k dispozici a vědomí o dřívějších nepříznivých podmínkách by snad mohlo přispět k šíření její znalosti mezi bohemisty.
3. Tvary jako *bysme, politickýma stranama* slyšíme i ve standardních veřejných projevech předních politiků, včetně prezidenta republiky.
4. Tam, kde se její údaje, získané z jednotlivých televizních pořadů, z výsledků dosavadního výzkumu vymykají, jde vždycky jen o 2 nebo 3 z 5 – 6 výskytů, tedy o množství příliš malé, ne směrodatné.
5. Např. na uvedený článek O. Hausenblase reaguje Sgallova (1994) odpověď v *SaS*.
6. V článku Čermák ad. (2005) jsme napsali: „Je ale nutné přejít... k tomu, že bohemisté na obou stranách budou mluvčím a svým žákům situaci vysvětlovat, informovat je, a nechají pak v co největší míře na nich, jak budou získané informace využívat.“ K našemu „v co největší míře“ připojuje Oliva (2005, s. 286) své „(tj. zcela)“, ale to je nepatřičné, zdaleka to není totéž. O „co největší míře“ se mluví právě proto, že nemůže jít o úplnost. Škola nemůže úplně upustit od kodifikace, jak jsme v článku v odd. 5 upozornili. Není ale proč se bát, že by při navrhovaném postupu mohly vzniknout dorozumívací potíže mezi částmi Česka; nejde přece vůbec o hantec (ten kromě jednotlivých slov užívá relativně velmi málo mluvčích), a jinak si Češi při nespisovném vyjadřování dost rozumějí; k neshodám dochází spíš tam, kde jde o rozdíly ve větší nebo menší míře užívání spisovných jevů v běžné mluvě.

Literatura:

- Balhar, J. ad. (2002): *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia.
- Bělič, J., Havránek, B., Jedlička, A. a Trávníček, F. (1961): K voprosu ob „obichodno-razgovornom“ češskom jazyke i jeho otnošení k literaturnomu češskom jazyku, *Voprosy jazykoznanija* No. 1, 44-51; česky: K otázce obecné češtiny a jejího poměru k češtině spisovné. *Slovo a slovesnost* 22, 1961, s. 99-107.
- Čermák, Fr., Sgall, P. a Vybíral, P. (2005): Od školské spisovnosti ke standardní češtině. *Slovo a slovesnost* 66, 103-115.

- Daneš, Fr. (1988): Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách. In: *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: Univerzita Karlova.
- Daneš, Fr. (1997): Situace a celkový stav dnešní češtiny. In: Daneš et al. (red.): *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Praha: Academia, 12-24.
- Daneš, Fr. a Sgall, P. (1964): Jazyk a současná společnost. In: P. Sgall a kol.: *Cesty moderní jazykovědy*. Malá moderní encyklopedie 47. Praha: Orbis.
- Davidová, D., Bogoczová, I., Fic, K., Hubáček, J., Chloupek, J. a Jandová, E. (1997): *Mluvená čeština na Moravě. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity č. 106*.
- Dobrovský, J. (1940): *Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819. Spisy a projevy Josefa Dobrovského, svazek IX*. Praha: Melantrich.
- Đurovič, L. (1998/2004): Slovenská vývinová línia spisovnej češtiny. In: Đurovič L.: *O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I*, Bratislava: Veda 2004, 243-250. Přetištěno z: *Pocta 650. výročí založení Karlovy univerzity v Praze I*, Praha 1998, 43-52.
- Hausenblas, K. (1962): Styly jazykových projevů a rozvrstvení jazyka, *SaS* 23, s. 189-201.
- Havránek, B. (1936): Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, s.1-144.
- Havránek, B. (1946): Demokratisace spisovného jazyka. *Rudé právo* 17. 10.
- Havránek, B. (1947) Demokratisace spisovného jazyka. *Čeština v životě a ve škole*. Praha, s. 16-20. Rozšířené znění v Havránek, B.: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: NČSAV 1963, s. 145-148.
- Havránek, B. (1955): K historické dialektologii. *SaS* 16, s. 153-159.
- Havránek, B. (1963): Na závěr dvouleté diskuse o obecné a hovorové češtině. *SaS* 24, s. 254-262.
- Havránek, B. (1979): Retrospektivní pohled na jazykovou kulturu. In: Kuchař, J., ed. *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia 1979, s. 9-11.
- Hedin, T. (2005): Changing identities – Language variation in Czech television, *Stockholm Slavic Studies* 29, Stockholm University.
- Chloupek, J., Lamprecht, A. a Vašek, A. (1962): Český jazyk a některé jeho vývojové perspektivy. *SaS* 23, s. 258-265.
- Jelínek, M. (1963): K poměru mezi hovorovou češtinou a spisovným jazykem. *SaS* 24, s. 47-54.
- Karlík, P., Nekula, M. a Rusínová, Z., red. (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Naklad. Lidové noviny (2. vyd. 1996).
- Kořenský, J. (1997): O hodnotách pražského funkcionalismu, jazykové kultury a o češtině včera a dnes nekonvenčně. *SaS*, 58, s. 35-42.
- Kořenský, J. (2005): K článku Od školské spisovnosti ke standardní češtině: reakce na výzvu k diskusi. *SaS* 66, s. 270-277.
- Kraus, J., Kuchař, J., Stich, A. a Štícha, Fr. (1981): Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *SaS* 42, s. 228-238.
- Kučera, H. (1955): Phonemic variations of spoken Czech. *Slavic Word (Supplement to Word* 11), s. 575-602.
- Mrázová, M. (1992): *Albert Schamoni 1906-1945, katalog výstavy v Památníku národního písemnictví*, Praha.
- Novák, P. (1962): O smysl diskuse o mluvené češtině. *SaS* 23, s. 266-272.
- Oliva, K. (2005): Požadavky na úroveň diskuse o spisovné/standardní češtině. *SaS* 66, s. 278-290.

- Sgall, P. (1960): Obichodno-razgovornyj češskij jazyk. *Voprosy jazykoznanija* No. 2, 11-20.
- Sgall, P. (1963): K diskusi o spisovné a obecné češtině. *SaS* 24:244-254.
- Sgall, P. (1994): Spisovnost a kultura vyjadřování. *SaS* 55:34-47.
- Sgall, P., Bermel, N., Čermák, Fr., Hajičová, E., Hronek, J., Janda, L., Kučera, H., Kučera, K., Schmiedtová, V., Suk, J. a Townsend, Ch. (2001-2002): Umějí děti česky? *Český jazyk a literatura* 52, s. 237-243.
- Sgall, P., Hronek, J., Stich, A. a Horecký, J. (1992): *Variation in language: Code switching in Czech as a challenge for sociolinguistics*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Sgall, P. a Maglione, C. (2005-2006): Čeština standardní a běžně mluvená. *Český jazyk a literatura* 56, s. 80-87.
- Skalička, Vl. (1962): Poznámky o obecné češtině. *SaS* 23, s. 201-205.
- Starý, Z. (1995): Ve jménu funkce a intervence. *AUC Philologica. Monographia CXXIII*. Praha: Karolinum.
- Stich, A. (1987): On the beginnings of Modern Standard Czech. In: *Probleme und Perspektiven der Satz- und Textbeschreibung XIV*, Praha: Matematicko-fyzikální fakulta UK, s. 121-128. Přetištěno v Chloupek Jan and Jiří Nekvapil, eds. (1993): *Studies in Functional Stylistics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. Česky: O počátcích moderní spisovné češtiny. *Naše řeč* 74, 1991, s. 57-62.

Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru?

Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů*

Petr Kaderka – Zdeňka Svobodová

Úvod

1. Co je to transkript?
2. Základní charakteristika transkripčního systému
3. Instrukce pro přepisování
 - 3.1. Vyhotovení přepisu podle zvukové nahrávky
 - 3.1.1. Nastavení textového editoru
 - 3.1.2. Základní podoba transkriptu
 - 3.1.3. Hlavička
 - 3.1.4. Vlastní přepis
 - 3.1.5. Replika
 - 3.1.6. Zkratky mluvčích-účastníků rozhovoru/diskuse
 - 3.1.7. Zkratky mluvčích v tzv. předtočených reportážích
 - 3.1.8. Přepisování slov: základní pravidla
 - 3.1.9. Přepisování slov: zápis dvou stejných sousedních souhlásek
 - 3.1.10. Přepisování slov: zápis *-ts-*, *-tš-*, *-ds-*
 - 3.1.11. Přepisování slov: zápis *sh-*
 - 3.1.12. Přepisování slov: zápis *j-*
 - 3.1.13. Přepisování slov: zápis odchylek
 - 3.1.14. Přepisování slov: zápis dloužení a krácení hlásek
 - 3.1.15. Přepisování slov: zápis redukované výslovnosti
 - 3.1.16. Přepisování slov: zápis protetického *v-*
 - 3.1.17. Přepisování slov: zápis zkratk
 - 3.1.18. Přepisování slov: zápis cizích slov a cizích vlastních jmen
 - 3.1.19. Přepisování slov: zápis nedokončeného slova
 - 3.1.20. Přepisování slov: zápis obtížně srozumitelného či nesrozumitelného slova
 - 3.1.21. Přepisování slov: zápis číslovek
 - 3.1.22. Záznam intonace
 - 3.1.23. Záznam zdůraznění slabiky či slova
 - 3.1.24. Záznam pauz
 - 3.1.25. Záznam střídání mluvčích
 - 3.1.26. Záznam okamžitého navázání na předchozí repliku
 - 3.1.27. Záznam nápadné pauzy mezi replikami
 - 3.1.28. Záznam simultánního mluvení dvou a více osob
 - 3.1.29. Záznam neverbálních hlasových projevů
 - 3.1.30. Záznam mluvení se smíchem
 - 3.2. Kontrola přepisu podle zvukové nahrávky
 - 3.3. Doplnění přepisu podle audiovizuální nahrávky
 - 3.3.1. Doplnění chybějících informací
 - 3.3.2. Doplnění relevantních vizuálních informací
4. Seznam transkripčních značek
5. Ukázka transkriptu z korpusu DIALOG

* Tento text vznikl s podporou grantu GA AV ČR č. B9061304 Mluvená čeština v televizních diskusních pořadech. Rádi bychom poděkovali našim přepisovatelkám a přepisovatelům za komentáře a tipy k různým verzím tohoto textu. Zvláštní poděkování za kritické přečtení rukopisu a řadu návrhů pak patří našim kolegyním a kolegům (v abecedním pořadí): Martinu Havlíkovi, Janě Hoffmannové, Lucii Jilkové, Ninu Peterkovi.

ÚVOD

Následující text je souhrnem detailních instrukcí pro zhotovitelky a zhotovitele transkriptů (přepisů) pro korpus mluvené češtiny DIALOG, který vzniká v Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky. Text je primárně určen nejen přepisovatelům a přepisovatelkám, ale též druhým osobám provádějícím revizi vyhotovených transkriptů. Sekundárně pak slouží jako zevrubná informace pro uživatele korpusu, tj. pro výzkumníky.¹

Korpus DIALOG je speciální počítačový korpus mluveného jazyka. Shromažďuje veřejné jazykové projevy dialogického typu, realizované v žánrech, jako je interview, diskuse, debata, talkshow aj. Tvoří jej přepisy diskusních pořadů českých televizí (např. pořadů Sedmička, Nedělní partie, Na plovárně s..., Krásný ztráty aj.). Korpus slouží k výzkumu mluvené češtiny, k popisu její současné veřejné podoby i k sledování jejích vývojových tendencí, a je využíván rovněž k rozvíjení teorie dialogu, mluvené komunikace, mediálního interview apod.²

Korpus DIALOG vzniká postupným zpracováváním archivu nahrávek televizních diskusních pořadů, který je uchovávan v Ústavu pro jazyk český a soustavně doplňován od roku 1997. Zpracovávání archivu do podoby korpusu představuje řadu dílčích kroků, od zhotovení transkriptu a jeho následné revize podle audiovizuální nahrávky přes převedení transkriptu do jednotného standardního počítačového formátu a (případně) obohacení jednotlivých slov transkriptu o informace o tvarosloví (tzv. lemmatizace a morfologická anotace) až po zařazení transkriptu do konečné databáze. Zde se budeme věnovat pouze praktickým otázkám přepisování audiovizuálního záznamu televizního pořadu, tj. vytváření transkriptu.

1. CO JE TO TRANSKRIPT?

Transkript neboli přepis je výsledkem práce přepisovatelky/přepisovatele. Ta spočívá v převedení dynamického (tj. v čase probíhajícího) audiovizuálního záznamu na jev grafický (statický, neprobíhající v čase). V nejprostší podobě je to zápis toho,

¹ Domníváme se, že navržený způsob přepisování je v zásadě využitelný i jinde a že není limitován specifickými úkoly projektu nebo specifickým jazykovým materiálem.

² Podrobně viz Čmejrková, S. – Jilková, L. – Kaderka, P. (2004): Mluvená čeština v televizních debatách: korpus DIALOG. *Slovo a slovesnost*, 65, s. 243–269.

co si jednotliví účastníci rozhovoru mezi sebou řekli. V náročnější podobě je to pokud možno věrný zápis toho, jak spolu účastníci mluvili, kdy udělali ve své řeči pauzu, kdy klesli hlasem, kdy se zasmáli, kdy svou řeč zrychlili, kdy promluvili tiše, kdy hlasitěji, kdy otočili hlavu k jednomu partnerovi, kdy k druhému, kdy se usmáli, kdy zavrtěli hlavou apod. Je pochopitelné, že i ten nejnáročnější přepis bude vždy jen redukováným záznamem toho, co se reálně odehrálo. Z toho také vyplývá, že výzkumníci (tj. uživatelé transkriptů) musejí zodpovědně uvažovat o tom, co vlastně chtějí z události zaznamenat. Jedině tak totiž bude přepisování ekonomické, neboť se bude přepisovat a zaznamenávat jen to, co se pak bude při analýze skutečně využívat.

Výsledný transkript je ve své podstatě interpretací původní události, neboť vybírá a staví do popředí jen určité rysy události. K interpretativnímu charakteru přepisu přispívá také ten fakt, že úkolem přepisovatelky/přepisovatele je interpretovat nahraný zvuk jako jazykový projev a není samozřejmě nikdy zaručeno, že přepisovatelka/přepisovatel bude jazykovému projevu správně rozumět a nebude jej v přepisu nějakým způsobem dezinterpretovat (např. může zapsat *entomologický* místo *etymologický* apod.). Praktické doporučení, které z toho plyne, je nasnadě: *Nepřepisuj mechanicky, co slyšíš, ale vždy se snaž zároveň sledovat sdělovaný obsah.*

Smyslem přepisování je zachycení (fixace) důležitých rysů rozhovoru pro následný rozbor. Transkript tedy slouží jako výhodná pomůcka pro analýzu. Dodejme však, že by bylo chybou, kdyby výzkumník při analýze spoléhal jenom na transkript a zapomínal na to, že základním materiálem pro studium mluvené komunikace je audiovizuální záznam. Přepisy v žádném případě nezhotovujeme proto, aby audiovizuální záznam zcela nahradily.

2. ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA TRANSKRIPČNÍHO SYSTÉMU

Transkripční systém používaný pro vyhotovování transkriptů pro korpus DIALOG je založen na několika obecných zásadách.³ Zde by měly být stručně připomenuty přinejmenším tři z nich. Především je to požadavek snadné čitelnosti transkriptu a požadavek snadného zvládnutí (osvojení) transkripčního systému. Z těchto požadavků

³ Podrobně v článku cit. v pozn. 2, s. 248–249.

a z praktické zásady, která radí čerpat jen ze sady běžných písmen a tiskařských typů (princip robustnosti systému), vyplývá, že pro přepis nevyužíváme náročnou fonetickou transkripci, tj. nepřepisujeme mluvený projev pomocí speciální fonetické abecedy. Přepisujeme v podstatě běžným způsobem s využitím běžné sady písmen.

Způsob přepisování slov je založen na pravopisných pravidlech, zároveň se vyznačuje snahou zaznamenat veškeré odchylky od standardního způsobu vyjadřování. Platí zásada, že co je vysloveno ortoepicky (tj. podle zásad výslovnosti spisovného jazyka), zapisuje se ortograficky (tj. podle platného pravopisu). K posuzování standardnosti výslovnosti (ortoepičnosti) je však třeba přistupovat výběrově a s určitou dávkou tolerance, aby se výsledný transkript neprohřešil proti požadavku snadné čitelnosti: např. odchylky v délce samohlásek zaznamenáváme (např. *nevim*), odchylky v kvalitě samohlásek (otevřená/zavřená výslovnost) naproti tomu nezaznamenáváme (zapišeme *nevim*, i kdyby mluvčí vyslovil druhou samohlásku spíše jako [nevem]).⁴ V zásadě platí, že odlišný zápis slova musí vždy zastupovat odlišnou výslovnost: nezapišeme proto *vjec*, ale *věc* (podobu *vjec* by nezastupovala odlišnou výslovnost), naproti tomu zapišeme *ňák*, a nikoli *nějak*, pokud slyšíme, že to tak mluvčí vyslovil/a. O problematických případech uplatňování této transkripční zásady pojednáme níže.

Zvláštností našeho transkripčního systému je to, že se nedržíme běžných zásad používání interpunkčních znamének, např. tečku a otazník nepoužíváme pro členění textu na věty, ale pro záznam melodie mluveného projevu, tj. pro záznam stoupnutí nebo klesnutí hlasu; dá se tedy říct, že interpunkci v přepisu vlastně nepoužíváme, tečka, čárka a otazník mají v našem transkripčním systému jiný význam.

Co se týče záznamu melodie (intonace) mluveného projevu, musíme upřesnit, že nezaznamenáváme celý průběh melodie, ale pouze její koncovou část, tedy případy klesnutí hlasu, výrazného stoupnutí hlasu a mírného stoupnutí hlasu na konci zvukově samostatného úseku (podrobněji níže). Kromě toho zaznamenáváme pauzy v řeči, nápadné zdůraznění slova nebo slabiky a veškeré zvuky jako *hm*, *mhm*, *ee* apod.

Jinou zvláštností transkripčního systému je to, že mluvený projev zapisujeme pouze malými písmeny (i vlastní jména).

⁴ Výsledné zkreslení není v případě televizních diskusních pořadů tak významné, jak by bylo např. při přepisování mluvy pražské mládeže apod.

Pro zachycení střídání komunikujících osob v řeči používáme tzv. řádkový zápis. Každou promluvu (repliku; podrobněji níže) zapisujeme vždy na nový řádek a uvozujeme iniciálami mluvčí/ho. Je to stejný způsob, jaký známe např. z rozhovorů v novinách nebo z četby divadelních her.⁵ Navíc ještě zaznamenáváme souběžné mluvení více osob (mluvení přes sebe) a také případy, kdy vystřídání v řeči proběhlo překotně, bez jakékoliv pauzy.

Transkripční systém pamatuje také na případy, kdy přepisovatelka/přepisovatel potřebuje vložit do transkriptu svůj komentář nebo zaznamenat jev, pro který neexistuje speciální značka. V obou případech postupuje tak, že text komentáře nebo stručný popis jevu uzavře do dvojitéch kulatých závorek. Tímto způsobem se zaznamenává např. smích (pro *mluvení* se smíchem existuje zvláštní značka), zakašlání, povzdechnutí, potlesk, znělka, ale také správný zápis cizího vlastního jména, místo, kde je v audiovizuálním záznamu střih, apod.

3. INSTRUKCE PRO PŘEPISOVÁNÍ

Přepisování televizního diskusního pořadu probíhá ve třech fázích: (1) vyhotovení přepisu podle zvukové nahrávky, (2) kontrola přepisu podle zvukové nahrávky, (3) doplnění přepisu podle audiovizuální nahrávky.

3.1. Vyhotovení přepisu podle zvukové nahrávky

K přepisování použijeme buď audiokazetu, kterou přehráváme na běžném magnetofonu nebo na speciálním magnetofonu s nožním ovládáním⁶, nebo použijeme digitalizovaný zvuk, který přehráváme v počítači⁷. Transkript zhotovujeme na počítači v textovém editoru Microsoft Office Word.

⁵ Jinou možností by byl tzv. partiturní zápis, který svou podobou připomíná hudební partituru: jednotliví mluvčí jsou v tomto případě uvedeni na zvláštních řádcích pod sebou, každému z nich je vyhrazen jeden řádek. (Podrobněji v článku cit. v pozn. 2, s. 256.)

⁶ V Ústavu pro jazyk český používáme magnetofon s nožním ovládáním Sanyo TRC-8080, umožňující také zpomalené přehrávání.

⁷ Pro přehrávání digitalizovaného zvuku v počítači doporučujeme software Express Scribe, který je výhodný v tom, že umožňuje efektivně pracovat zároveň s přehrávačem a textovým editorem: klávesy pro ovládání přehrávače zůstávají funkční i při aktuálním používání textového editoru (např. klávesa F7 si zachovává funkci zpětného převíjení nahrávky i při práci v textovém editoru MS Word, kde má

3.1.1. Nastavení textového editoru

V textovém editoru Microsoft Office Word nastavíme tyto parametry:

- vzhled stránky: papír A4 situovaný na výšku, okraje papíru (levý, pravý, horní, dolní) 2,5 cm (většinou automaticky přednastaveno);
- písmo: Courier New;
- velikost písma: 11;
- řádkování: 1,5;
- zarovnání odstavce: vlevo.

Nezbytně nutné je vypnout v menu Nástroje veškeré možnosti funkce Automatické opravy, zejména automatické nahrazování textu při psaní.

3.1.2. Základní podoba transkriptu

Transkript se skládá ze dvou částí:

- hlavičky
- a vlastního přepisu.

3.1.3. Hlavička

Hlavička transkriptu obsahuje tyto údaje (v uvedeném pořadí):

- název pořadu⁸;
- datum, kdy byl pořad vysílán;
- název televizního kanálu, na kterém byl pořad vysílán (např. ČT 2);
- stopáž (tj. celkový čas pořadu);
- jména a příjmení účastníků rozhovoru/diskuse spolu se zkratkami, pod nimiž figurují v transkriptu (zpravidla pod iniciálami); nejprve uvedeme moderátora/moderátorku, příp. moderátory/moderátorky, a to spolu s údajem o jejich moderátorské funkci (např. VM = Václav Moravec, moderátor);

tato klávesa jinak funkci kontroly pravopisu a gramatiky). Program rovněž poskytuje možnost zpomaleného přehrávání. Software je dostupný zdarma na internetu (viz <http://nch.com.au/subscribe/index.html>).

⁸Opíšeme později z videozáznamu, musí se přesně shodovat s údajem uvedeným na obrazovce (viz část 3.3. Doplnění přepisu podle audiovizuální nahrávky).

poté uvedeme další účastníky; za jmény uvedeme bližší informaci o účastnících, kterou zpravidla uvádějí moderátoři při představení svých hostů⁹ (např. PB = Petra Buzková, místopředsedkyně poslanecké sněmovny a předsedkyně pražské organizace ČSSD);

- jména a příjmení osob, které vystupují v tzv. předtočených reportážích (viz 3.1.7.), spolu se zkratkami, pod nimiž figurují v transkriptu (u známých osob použijeme iniciály, např. MT = Mirek Topolánek, u neznámých osob použijeme zkratky N1, N2, N3 atd., pro hlasy reportérů zkratku Z1, Z2, Z3 atd., viz dále v části 3.1.7.); za jménem uvedeme bližší informaci o dotyčné osobě, která se v psané podobě objeví na obrazovce (např. MT = Mirek Topolánek, předseda ODS)¹⁰.

Seznam mluvčích uvádíme v hlavičce ve dvou oddílech: (a) do společného oddílu ÚČASTNÍCI zapíšeme moderátory a účastníky rozhovoru/diskuse, (b) do oddílu V REPORTÁŽÍCH zapíšeme osoby vystupující v předtočených reportážích (uvedeme zde také osoby, které se objevily v předtočených reportážích a zároveň patří k účastníkům pořadu; tyto osoby uvedeme v hlavičce v obou oddílech). Příklad hlavičky (srov. též část 5):

NÁZEV POŘADU: Sedmička

DATUM VYSÍLÁNÍ: 28. 8. 2005

KANÁL: Nova

STOPÁŽ: 60 min.

ÚČASTNÍCI:

MV = Martin Veselovský, moderátor;

JP = Jiří Paroubek, předseda vlády a místopředseda ČSSD;

MT = Mirek Topolánek, předseda ODS;

V REPORTÁŽÍCH:

Z1 = redaktorka;

MV = Martin Veselovský, moderátor;

JP = Jiří Paroubek, předseda vlády a místopředseda ČSSD;

MT = Mirek Topolánek, předseda ODS;

⁹ Nebo která se v psané podobě objeví na obrazovce (viz část 3.3. Doplnění přepisu podle audiovizuální nahrávky).

¹⁰ Doplníme později z videozáznamu (viz část 3.3. Doplnění přepisu podle audiovizuální nahrávky).

Každý údaj v hlavičce zapisujeme vždy na nový řádek; mezi jednotlivými údaji nevynecháváme řádky.

3.1.4. *Vlastní přepis*

Vlastní přepis tvoří sled replik jednotlivých mluvčích, od hlavičky je oddělen jedním prázdným řádkem. Při přepisování nevynecháváme žádnou část pořadu, přepisujeme:

- jak repliky moderátorky/moderátora a hostů,
- tak repliky mluvčích z předtočených anket, reportáží apod.

3.1.5. *Replika*

Repliku v tomto manuálu pojmáme ryze formálně – zahrnujeme pod tento termín jakékoliv hlasové projevy jednotlivých účastníků: může to být jak dlouhý proslov monologického typu, tak nedokončená promluva, či pouhé odpovídací hm.¹¹

Každá replika začíná na novém řádku a tvoří tak samostatný řádek nebo odstavec. Na konci repliky vytvoříme stisknutím tlačítka Enter „konec odstavce“ (¶). Každá replika je uvozena označením mluvčí/ho, tj. její/jeho zkratkou. Za zkratkou následuje dvojtečka a za ní mezera. V následující ukázce vidíme celkem čtyři repliky (proslovené dvěma mluvčími):

AČ: pouze pokud' nebudou přijaty některé body, které e v této analýze kterou on předkládá jsou, tak potom říkal že o tom bude uvažovat? ale nepadlo o tom žádné slovo že by to bylo teď, v této chvíli, a že by to bylo na stole.

MV: že by snad celé předsednictvo klubu dalo k dispozici své funkce?

AČ: =ne: nic takového.

MV: nic takového.

¹¹ Chtěli bychom čtenáře-lingvisty upozornit na to, že toto čistě formální vymezení repliky není totožné s pojetím repliky (*turn*) v konverzační analýze, kde se namísto formálního vymezení uplatňuje etnometodologické pojetí repliky jako jevu vymezitelného z perspektivy účastníků interakce. (Srov. např. Hutchby, I. – Wooffitt, R.: *Conversation Analysis: Principles, Practices and Applications*. Cambridge – Oxford: Polity, 1998, s. 47n.)

3.1.6. Zkratky mluvčích-účastníků rozhovoru/diskuse

Repliky všech mluvčích, tzn. jak moderátora, tak hostů, uvozujeme v přepisu zkratkou, která se shoduje se zkratkou uvedenou v hlavičce. Zpravidla se jedná první písmeno jména a příjmení (iniciály). Pokud v diskusi vystupuje více osob se shodnými iniciálami (např. Miroslav Kalousek a Martin Kocourek), vytvoříme pro jednoho z účastníků jiné označení, např. z počátečních písmen příjmení: KO = Martin Kocourek.

Pokud nedokážeme určit, kdo z přítomných mluvčích danou repliku pronesl, označíme ji pomocí písmen XX:

PB: víte tohle je e velmi obtížné komentovat e

MK: ((odkašlání))

PB: a to z toho důvodu že: nikdo z nás dvou u toho jednání nebyl.

XX: hm.

V některých diskusních pořadech se do diskuse zapojují i mluvčí z publika, tj. mluvčí neznámí (nepředstavení).¹² Pro jejich označení používáme kombinaci písmena N a čísla, tedy N1, N2, N3 atd. Vždy se snažíme identifikovat jednou označené mluvčí v průběhu celého pořadu, tzn. stabilně uvádět i jejich pozdější promluvy pod zavedenou zkratkou. Např.:

AČ: =já oslovím tady e mladé kolegy, můžete si vzít mikrofon, jak hodnotíte vy osobně šance mladých romů uplatnit se ve společnosti, najít si dobrou práci vzdělávat se.

N3: já myslím že se to rozhodně zlepšilo, ale nejdřív by sem chtěl eště apelovat na tamtoho pána v tom elegantním obleku: že to není žhavý téma. a: to pán chce říct že až někdo zabije nebo zmrzačí roma teprve pak bude? romské téma žhavé.

N1: no tak u nás jsou každoročně stovky lidí zabity ee a v autonehodách deseti tisíce cigaretami já nevím jestli to je žhavější téma než jeden nebo dva zavraždění romové, když

¹² Např. v pořadu České televize Na hraně.

romové taky někoho romové zabijou tak je to také pak žhavé téma.

N3: =to jo ale

N1: nebo okradou.

3.1.7. Zkratky mluvčích v tzv. předtočených reportážích

Jako předtočenou reportáž označujeme veškeré předtočené části, které se účastníkům rozhovoru/diskuse ukazují ze záznamu: reportážní příspěvky, výňatky z jiných pořadů, ukázky z pouličních anket apod. Předtočené reportáže se objevují jak v pořadech vysílaných živě, tak v pořadech vysílaných ze záznamu. Rozhodující je to, že se v čase rozhovoru/diskuse pouštějí ze záznamu.

Na předtočené reportáže upozorňujeme v transkriptu tak, že na jejich začátek a konec umístíme komentář v dvojitéch kulatých závorkách (tzv. komentář přepisovatele) oznamující začátek a konec předtočené reportáže; text v závorkách má vždy tuto podobu: ((začátek předtočené reportáže)), ((konec předtočené reportáže)); tyto komentáře umisťujeme v transkriptu na samostatný řádek.

Rozpoznané mluvčí a osoby neznámé označujeme v reportážích stejně jako účastníky diskuse, tj. obvykle iniciálami, resp. kombinací písmena N a čísla. Reportéry/redaktory označujeme pomocí kombinace písmena Z a čísel, tedy Z1, Z2, Z3 atd. U jednotlivých replik připojujeme před označení mluvčího ještě značku R-.

Příklad reportáže:

((začátek předtočené reportáže))

R-Z3: hospodyňka která vaří uklízí a žehlí. to je typický obraz ženy ve školních učebnicích. ((střih))

R-Z4: muži v nich zase většinou chodí do práce, a vydělávají peníze. ((střih))

R-Z3: jediný pohled do učebnic vás nenechá na pochybách kdo hraje jakou roli. uvědomují si to už malé děti. ((střih))

R-N1: maminky tam m- myjou nádobí, ((střih))

R-N2: uklízí:, nebo: vaří:.

R-Z3: a tatínek

R-N2: eem. pracuje. ((střih))
R-Z3: skutečnost je přitom často jiná. ((střih))
R-N3: u nás vaří víc táta. ((střih))
...
R-Z3: ministerstvo školství chce aby se učebnice
v budoucnosti změnilly. ((střih))
R-ML: malé děti se budou učit že (.) ne: vždycky musí být e
muž nutně automechanik, a žena musí být doma u sporáku.
((střih))
R-Z3: lidé kteří učebnice schvalují tak budou posuzovat i to
v jaké roli v nich ženy a muži vystupují. nevyhovující
učebnici pak nemusí schválit.
((konec předtočené reportáže))

Všechny mluvčí vystupující v předtočených reportážích doplňujeme spolu s jejich zkratkou do hlavičky přepisu (do oddílu V REPORTÁŽÍCH).¹³

3.1.8. Přepisování slov: základní pravidla

Základní pravidlo pro přepisování slov zní: Co je vysloveno ortoepicky (tj. podle zásad výslovnosti spisovného jazyka), zapisuje se ortograficky (tj. podle platného pravopisu).¹⁴ Jinak řečeno, slova vyslovená standardním způsobem zapisujeme podle pravopisných pravidel, důsledně však zaznamenáváme odchylky od standardní výslovnosti a nespisovné slovní tvary. Následující ukázka je přepisem repliky, která byla proslovena z velké části standardním způsobem, přepisovatel zaznamenal tři odchylky od spisovné normy (zbytečný, teďka, dištancovat):

JK: ... a jenom v případě že se jedná o takhle jaksi
prominentní osoby, a zrovna, (..) prominentní řekněme u
strany která teďka je, jaksi dominantní, (.) tak se z toho
dělá senzace. mně se to zdá skutečně, (.) zbytečný a, (.) ee
chtěl bych se, od toho dištancovat.

¹³ Mluvčí identifikujeme podle audiovizuálního záznamu (viz část 3.3.).

¹⁴ Přepisovatelé závazně používají Pravidla českého pravopisu (1993 nebo pozdější vydání). – Základní poučení o správné výslovnosti lze získat např. v této publikaci: Hůrková, J. (1995): *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.

Dříve než se blíže seznámíme s tím, jak zaznamenávat odchylky, probereme stručně pravidla přepisování standardně vyslovených slov. Aby mohl/a přepisovatel/ka posoudit správnou výslovnost, musí znát zásady týkající se ortoepického spojování hlásek, zejména – jak vyplývá z naší zkušenosti – základní pravidla pro znělostní spodobu.

Začněme (s ohledem na to, že někteří přepisovatelé nemají jazykovědnou přípravu) u elementárního konstatování, že v češtině rozlišujeme znělé a neznělé souhlásky, a to podle účasti hlasivek na artikulaci: pokud při artikulaci hlasivky kmitají, vzniká znělá souhláska (např. b, d, d', v aj.), pokud nekmitají, vzniká neznělá souhláska (např. p, t, t', f aj.). Většinu českých souhlásek pak můžeme seskupit do dvojic, u nichž je rozlišujícím rysem pouze rozdíl ve znělosti; jinak řečeno, způsob a místo artikulace obou souhlásek se shodují, rozdíl spočívá pouze v tom, že jedna souhláska je neznělá, druhá znělá: p – b, t – d, t' – d', k – g, f – v, s – z, š – ž aj. Setkají-li se v řeči vedle sebe některé z těchto souhlásek a liší-li se navzájem znělostí, dochází ke spodobě (asimilaci) těchto souhlásek: celé spojení je pak co do výslovnosti buď znělé, nebo neznělé.

O ortoepické spodobě znělosti rozhoduje v pořadí druhá souhláska, která si znělostně připodobňuje předcházející souhlásku. Toto pravidlo můžeme schematicky vyjádřit takto:

znělá + neznělá => obě neznělé

neznělá + znělá => obě znělé

Např. slovo *hádk*a vyslovujeme s [-t-] uprostřed slova, protože neznělá hláska -k- ovlivňuje předchozí znělou hlásku -d-; slovo *kdyby* vyslovujeme s [g-] na začátku, protože znělá hláska -d- si připodobní neznělé k-. Výjimkou z pravidla je hláska v, která sice spodobě podléhá (např. slova *vteřina*, *vstřícné* vyslovujeme jako [fteřina], [fstřícné]), sama ale spodobu nepůsobí (např. slova *svou*, *svoboda*, *kvalitně*, *tvou* vyslovujeme jako [svou], [svoboda], [kvalitně], [tvou]).

Na základě těchto pravidel zapisujeme:

předpokládala (nikoli: přetpokládala) v případě (nikoli: f případě)

zabezpečení (nikoli: zabepečení) z toho (nikoli: s toho)

zkazit	(nikoli: skazit)	od toho	(nikoli: ot toho)
když	(nikoli: gdyž)	k dalšímu	(nikoli: g dalšímu)
nikdo	(nikoli: nigdo)	s blížícími	(nikoli: z blížícími)
sběratel	(nikoli: zběratel)	přes den	(nikoli: přez den)

Příklady v druhém sloupci bychom mohli zevšeobecnit do dílčího pravidla: Předložky zapisujeme vždy ortograficky. Přepisovatel/ka při tom dbá na správný zápis předložek s a z, tj. na to, aby předložka s stála u jména v sedmém pádu a předložka z u jména v druhém pádu; je nutné, aby nedocházelo k záměně předložek. Výše uvedeným pravidlem o ortografickém zápisu předložek „řešíme“ i případy rozdílné výslovnosti předložek s, z, v, k, po nichž následuje slovo začínající samohláskou; mluvčí může takové spojení vyslovit buď s tzv. „rázem“ (např. spojení v *okolí* vysloví [f'okolí]), nebo bez rázu (vysloví [vokolí] nebo [fokolí]). Rozdíly tohoto typu však do přepisu nezaznamenáváme. Přidržíme se vždy výše uvedeného pravidla a zapíšeme ve všech třech případech: v *okolí*.

Pro úplnost ještě dodáváme, že na konci slova dochází v češtině ke „ztrátě“ znělosti. To znamená, že na konci slova (před pauzou) v češtině vyslovujeme místo znělé souhlásky vždy příslušnou souhlásku neznělou. Protože se jedná o jev pravidelný, a nikoli o odchylku, zapíšeme příslušné slovo ortograficky, např.:

je to dlouhodobý trend. pracovní doba ... (nikoli: trent)
volný pohyb osob. jak se budeme ... (nikoli: osop)
nabízím vám jednoduchý důkaz. já jsem ... (nikoli: důkas)

Z těchto ukázek i z výše uvedených příkladů je patrné další základní pravidlo: Slova zapisujeme výlučně malými písmeny. Toto pravidlo se týká i vlastních jmen (tj. jmen osob, zeměpisných názvů, názvů organizací, firem apod.), zapíšeme např.:

ministr motejl (nikoli: ministr Motejl)
toto není jenom v itálii, toto není jenom v americe nebo ve velké británii (nikoli: v Itálii ... v Americe ... ve Velké Británii)

krajský soud v českých budějovicích (nikoli: Krajský soud v Českých Budějovicích)¹⁵

3.1.9. Přepisování slov: zápis dvou stejných sousedních souhlásek

Slova, v nichž se v pravopisné podobě objevují vedle sebe dvě stejné souhlásky, se standardně vyslovují většinou tak, jako by ve slově byla souhláska jedna. Zapišeme tedy:

šestidenním	(nikoli: šestidením)
jakkoli	(nikoli: jakoli)
měkká	(nikoli: měká)
rozzlobilo	(nikoli: rozlobilo)
interrupce	(nikoli: interupce)
vyšší	(nikoli: vyší)

3.1.10. Přepisování slov: zápis -ts-, -tš-, -ds-

Slova, v jejichž pravopisné podobě se vyskytují souhláskové skupiny -ts-, -tš-, -ds-, se běžně vyslovují jako [-c-], [-č-], [-c-]. Zapišeme tedy:

sudetským	(nikoli: sudeckým)
většinou	(nikoli: věčinou)
dětskou	(nikoli: děckou)
předsedo	(nikoli: přecedo)
kratší	(nikoli: kračí)
ombudsman	(nikoli: ombucman)

3.1.11. Přepisování slov: zápis sh-

Slova začínající sh- (např. *shledat, shoda, shořet, shrnout, shromáždění* aj.) se vyslovují buď jako [sch-], nebo jako [zh-]. Obě výslovnostní varianty jsou spisovné

¹⁵ Pravidla pro zápis cizích vlastních jmen uvádíme níže v bodě 3.1.18.

(výslovnost [sch-] je obvyklá u mluvčích z Čech, výslovnost [zh-] u mluvčích z Moravy). Podle našeho pravidla „co je vysloveno ortoepicky, zapisuje se ortograficky“ bychom měli tato slova zapsat v obou případech s počátečním *sh-*. Tím bychom však v přepisu setřeli rozdíl mezi oběma typy výslovnosti, uživatel transkriptu by nepoznal, jakou výslovnostní variantu mluvčí realizoval/a. Z tohoto důvodu uděláme v tomto případě výjimku: slova začínající *sh-* zapíšeme vždy podle skutečné výslovnosti, tj. buď jako *schledat, schoda, schořet, schrnout, schromáždění*, nebo jako *zhledat, zhoda, zhořet, zhrnout, zhromáždění* apod.

3.1.12. Přepisování slov: zápis *j-*

Slovní tvary *jsem, jsi, jsme, jste, jsou* se ve standardních projevech většinou vyslovují bez počáteční souhlásky *j-*. Podle našeho pravidla „co je vysloveno ortoepicky, zapisuje se ortograficky“ bychom je měli zapisovat v jejich pravopisné podobě, tj. s hláskou *j-* na počátku slova. Tím bychom však ztratili možnost zachytit v přepisu vzácnou („pečlivou“) výslovnost s počátečním [j-]. Uděláme proto v tomto případě výjimku z pravidla: tvary *jsem, jsi, jsme, jste, jsou* zapíšeme vždy podle toho, jak je mluvčí skutečně vyslovil/a, tj. buď jako *sme, si, sme, ste, sou* (tyto výslovnost převažuje), nebo jako *jsem, jsi, jsme, jste, jsou* (tato výslovnost je spíše vzácná).

Jiným případem jsou slova jako *jdu, jméno, jmenovat* aj., které se standardně vyslovují s počátečním *j-*. Nevyslovení počáteční souhlásky chápeme jako odchylku, zapíšeme proto podle výslovnosti buď: *menování, de o to*, nebo (při korektní výslovnosti) *jdeme, jméno* apod.

3.1.13. Přepisování slov: zápis odchylek

Při zápisu odchylek od standardní výslovnosti vycházíme z pravopisné podoby slova, tzn. neuchylujeme se v těchto případech ke kvazifonetickému přepisu, ale přidržujeme se maximálně možným způsobem pravopisných pravidel a ortografickou podobu slova pouze upravíme v místě, v němž došlo k odchylce. Např. v replice citované v části 3.1.8. mluvčí JK vyslovil místo standardního „distancovat“

nestandardní podobu „dištancovat“. Odchylnka se týkala pouze hlásky -š-, vyjdeme tedy z pravopisné podoby „distancovat“ a v zápisu nahradíme pouze hlásku -s- hláskou -š-: zapíšeme dištancovat (nikoli: dyštancovat). Obdobně zapíšeme:

bezpečnej (nikoli: bespečnej)
democracie (nikoli: demogracije)
vietnamskej (nikoli: vjetnamskej)

Pravidlo, které se zde uplatňuje, můžeme zformulovat takto: Zápis odchylky realizujeme minimální úpravou slova za maximálního přidržení se pravopisu.

3.1.14. *Přepisování slov: zápis dloužení a krácení hlásek*

Všimáme si výslovnostních odchylek v délce hlásek. Zaznamenáváme jak krácení dlouhých samohlásek (např. nevim, vidim), tak i nápadné dloužení krátkých samohlásek nebo i souhlásek. Nápadné protažení hlásky zapisujeme pomocí dvojtečky připojené za hlásku. Např.:

já si v první řadě myslím že:
vidim: jistá jistá zlepšení
pro další vývo:j naši demokracie

3.1.15. *Přepisování slov: zápis redukované výslovnosti*

Všimáme si různých druhů redukované výslovnosti, např. různého vypouštění hlásek nebo celých slabik. Typické příklady jsou tyto:

dobře eště dvě kila a dete z pořadu
peníze pudou jinam
ministra vnitra kerý řekne
dyť vy taky chcete
protože dycky
dyby

skutečně uplácal nějakýho panáčka

3.1.16. Přepisování slov: zápis protetického v-

Vysloví-li mluvčí nějaký výraz s tzv. protetickým v-, neopomeneme to zaznamenat. Např.:

že to podstatný drama se vohdehrává vopravdu v tý hudbě

3.1.17. Přepisování slov: zápis zkratek

Zkratky zapisujeme podle toho, jak mluvčí zkratku skutečně vyslovil/a. Za přepis zkratky vždy připojujeme do dvojitých kulatých závorek její náležitou písemnou podobu uvozenou slovem *míněno*. Tímto jednoduchým opatřením pomůžeme uživateli, aby zkratky v transkriptu snadno našel.

Pokud mluvčí zkratku hláskuje, zapíšeme jednotlivé hlásky tímto způsobem (mezi jednotlivými „hláskami“ neděláme mezeru):

kádéúčéesel ((míněno KDU-ČSL))	úesá ((míněno USA))
ódées ((míněno ODS))	ípébé ((míněno IPB))
čéesesdé ((míněno ČSSD))	ívévém ((míněno IVVM))

Mluvčí však může zkratku hláskovat i jiným způsobem: místo [em] vysloví pouze [m]. V tomto případě zapíšeme (opět bez mezer mezi hláskami):

výročí snp ((míněno SNP))
psali v mf dnes ((míněno MF Dnes))

Pokud mluvčí zkratku nehláskuje, ale vysloví jako běžné slovo, pak zapíšeme:

dozorčí rada čezu ((míněno ČEZ))
system árés, ((míněno ARES))
na amu ((míněno AMU))
v zušce ((míněno ZUŠ))

3.1.18. Přepisování slov: zápis cizích slov a cizích vlastních jmen

K běžným cizím slovům jako *gestikulovat*, *kvantifikovat*, *monarchie*, *juniorský*, *nacionalismus* přistupujeme jako k slovům českým, tzn. zapisujeme je ortograficky (tj. nikoli: „kvantifikovat“, „monarchie“, ale kvantifikovat, monarchie atd.), pokud byla vyslovena ortoepicky.

Cizí slova, jejichž pravopisná podoba je značně odlišná od zvukové podoby, přepisujeme přibližně tak, jak byla vyslovena. Pokud usoudíme, že zapsaný tvar by mohl působit obtíže při porozumění, můžeme za přepis připojit do dvojitých kulatých závorek jeho správnou písemnou podobu uvozenou slovem míněno. K tomuto řešení se ale uchylujeme jen výjimečně. Např.:

samit ((míněno summit))
nouhau ((míněno know-how))

Cizí vlastní jména zapisujeme vždy tak, jak byla vyslovena; do dvojitých kulatých závorek pak vždy uvedeme správnou psanou podobu jména. Např.:

kanál la manč ((míněno La Manche))
pan salcman ((míněno Salzman))
pan edmund štojbr ((míněno Stoiber))
s kancléřem šislem, ((míněno Schüsselem))
hery trumen. ((míněno Harry Truman))
že to bude prody ((míněno Prodi))

K ověření správné písemné podoby, kterou uvádíme v závorkách, použijeme slovníky, lexikony nebo internetové zdroje. Je rovněž důležité, aby počet slov v závorce za slovem míněno odpovídal počtu slov před závorkou, ke kterým se slova v závorce vztahují (zapišeme proto la manč nikoli: lamanč).

3.1.19. Přepisování slov: zápis nedokončeného slova

Nedokončení slova v důsledku přerušení, přefeknutí, zakoktání se apod. naznačujeme spojovníkem:

e víte všechna ta opatření vedou k maximální mini- e vede
vedou k minimalizaci. toho ohrožení.

nikdo vám nevydezinfinkuje myš která pre- přebíhá hranici.

Spojovník v přepisu používáme pouze pro zápis nedokončení slova, nikoli pro nedokončení věty, vazby, opakování slov apod. Tyto ostatní případy zapíšeme vždy tak, jak se v mluveném projevu vyskytly, neopatřujeme je žádnou značkou, např.:

zákaz pohybu pracovních zákaz práce v rakousku
tak v každém případě je to je to ekonomka
motivace byla tehdy trochu trochu jiná

3.1.20. Přepisování slov: zápis obtížně srozumitelného či nesrozumitelného slova

Špatně srozumitelný výraz nebo špatně srozumitelnou pasáž vepíšeme do jednoduchých kulatých závorek:

to mám nejhorší období (todlento)
ta nezaměstnanost (narostla)

Zcela nesrozumitelné místo v promluvě zapíšeme pomocí prázdných kulatých závorek; počet mezer v závorce by měl naznačovat, jak byla nesrozumitelná pasáž přibližně dlouhá, např.:

špatné pohledávky s padesátiprocentním ()

3.1.21. Přepisování slov: zápis číslovek

Číslovky zapisujeme vždy pomocí slov, nikdy nepoužíváme k zápisu číslice. Při zápisu složeného číslovkového výrazu postupujeme běžným způsobem, tj. zapisujeme každou číslovku zvlášť, např.:

v celkové hodnotě čtyry miliony tři sta patnáct tisíc korun

3.1.22. Záznam intonace

Záznam intonace (tj. melodického průběhu řeči) je pouze orientační. Zaznamenáváme výhradně tónový pohyb na konci zvukově samostatného úseku řeči. Pokud mluvčí na konci úseku klesne hlasem, vložíme za poslední slovo úseku tečku; pokud hlas vysoce stoupne, napíšeme otazník; pokud hlas stoupne jen mírně, vložíme čárku; pokud je intonace „rovná“, tj. hlas ani nestoupne, ani neklesne, žádnou značku nevkládáme.

Při vkládání značek pro intonaci postupujeme v několika krocích. Nejprve v replice určíme zvukově samostatné úseky řeči. Určujeme je výhradně na základě zvukových kritérií, nikoli na základě gramatických nebo obsahových kritérií.¹⁶ Konec úseku je v řeči vyznačen pauzou (někdy velmi krátkou), před níž můžeme zaznamenat určitý charakteristický tónový pohyb (hluboké klesnutí hlasu, výrazně stoupavá melodie aj.). Mluvčí někdy před koncem úseku rovněž zpomalí tempo řeči, např. tak, že protáhne poslední hlásku. Konec úseku tedy můžeme charakterizovat současným výskytem dvou, příp. tří rysů: (1) výrazného tónového pohybu, který zřetelně odděluje konec úseku od předcházející řeči, (2) pauzy, byť i jen nepatrné, a/nebo (3) zpomalení tempa.¹⁷

¹⁶ Ve spontánních jazykových projevech se běžně stává, že mluvčí svou promluvu zvukově rozčlení na obsahově nesamostatné části (tj. rozčlení ji z hlediska obsahu „nenáležitě“, „nelogicky“). Při přepisování bychom si toho měli být vědomi. Je častou chybou přepisovatelů-začátečnicků, že umísťují čárky a tečky na hranice syntaktických celků, jako by se jednalo o běžnou interpunkci; čárku, tečku a otazník však nepoužíváme jako interpunkční znaménka, slouží nám výlučně pro zápis intonace!

¹⁷ Čtenáře-lingvistu patrně na tomto místě napadne otázka, v čem se zvukově samostatný úsek řeči liší od promluвовého úseku, který je v odborné literatuře definován obdobně. Zvukově samostatný úsek řeči se od promluвовého úseku liší pouze v jemnosti nastavených parametrů, nikoli v parametrech samotných – přepisovatel/ka zaznamenává pouze výrazné (tj. nesporné) předěly mezi úseky. Předěl mezi zvukově samostatnými úseky je tak vždy zároveň předělem mezi promluвовými úseky, opačně to však platit nemusí.

Poté zaměříme svou pozornost na konec úseku, přesněji řečeno na poslední slabiky úseku. Pokud je tón poslední slabiky výrazně nižší než tón slabik předchozích, zapíšeme tečku. Tečka v přepisu zastupuje případ klesavé melodie – melodie koncové části úseku (tj. několika posledních slabik) postupně klesá. V klesavé melodii tedy není žádný stoupavě-klesavý melodický zvrát, pouze postupné klesání. Můžeme si to ukázat v následujícím příkladu, v němž mluvčí vyslovil slovo *zbytečné* s postupně klesající melodií, na poslední slabice byl výrazný pokles:

obavy o osobní údaje jsou zbytečné.

Pokud tón na poslední slabice výrazně stoupne, zapíšeme otazník. To je případ tzv. stoupavé melodie. V následujícím příkladu mluvčí vyslovil slovo *rok* s výrazně stoupavou melodií, tj. rozdíl ve výšce tónu mezi slovy *ten* a *rok* byl velmi výrazný:

no: ale stačil ten rok?

Stejný zápis bychom vytvořili, kdyby mluvčí tuto promluvu realizoval pomocí stoupavě-klesavé melodie, tzn. prudké stoupnutí tónu by se realizovalo na druhé nebo třetí slabice od konce (slabice *-čil* nebo *ten*) a poté by melodie klesala. Značku pro tónový pohyb (v tomto případě otazník) vkládáme však vždy na samý konec úseku, nikdy ne doprostřed úseku (proto by ani v tomto zvukovém provedení nebyl otazník za slovem *stačil* ani *ten*, ale až na konci úseku, tj. za slovem *rok*).

Pokud tón na poslední slabice slabě stoupne, zapíšeme čárku. Stejný zápis zvolíme, když tón slabě stoupne na předposlední slabice a vzápětí na poslední slabice mírně klesne (melodie stoupavě-klesavá); i v takovém případě vložíme na konec úseku čárku. Např.:

to znamená bylo více než rok času na to dobře se technicky připravit, dobře připravit ochranu osobních údajů, a také se dobře připraví:t na: komunikační kampaň která vysvětlí veřejnosti že, sčítání lidu je: celkem užitečná věc a:, že to také stojí hodně peněz.

V tomto příkladu mluvčí rozčlenil svou promluvu na pět zvukově samostatných úseků. Každý tento úsek byl zvukově souvislý, tzn. můžeme jej charakterizovat jako plynulou řeč, pronesenou jedním dechem, v relativně stálém tempu a rytmu, nepřerušovanou žádnými výraznými pauzami. Důležité pro identifikaci předělů mezi úseky byl v tomto příkladu tónový pohyb (mírné stoupnutí tónu ve čtyřech případech, hluboké klesnutí tónu na samém konci příkladu) následovaný vždy velmi krátkou pauzou; konec čtvrtého úseku se vyznačoval také zpomalením tempa, patrným především na protažení poslední slabiky úseku (spojky a).

Při vkládání intonačních značek se řídíme pravidlem, že méně někdy znamená více, jinými slovy: Pokud si nejsem jist/a, jakou značku vložit a kam, nevkládám žádnou značku.

Intonační značky píšeme vždy bez mezery těsně za slovo, případný komentář připojujeme až za intonační značku. Např.:

```
R-Z3: kolik učitelů se k výzvě nakonec připojí neví ani sám
organizátor šarkézi, ((miněno Sárközi)) (.) doufá ale že
učitele popíchne to že policisté dostanou přidáno, mnohem
víc než lidé ze školství. ((střih))
```

3.1.23. Záznam zdůraznění slabiky či slova

Mluvčí ve svém projevu někdy kladou na některá slova (příp. jejich části, slabiky) zvláštní důraz, tj. vysloví je s větší dynamikou, výrazně hlasitěji než slova či slabiky okolní. Takové nápadné zvukové zdůraznění slabiky/slova označujeme v přepisu podtržením zdůrazněné části slova. Mluvčí většinou ve slově nápadně zdůrazní jednu slabiku nebo dvě slabiky, v přepisu proto většinou nepodtrháváme více než dvě slabiky. V příkladu, který jsme komentovali výše v části 3.1.22., přepisovatelka zaznamenala tři případy zdůraznění (více, ochranu, užitečná):

```
to znamená bylo více než rok času na to dobře se technicky
připravit, dobře připravit ochranu osobních údajů, a také se
dobře připraví:t na: komunikační kampaň která vysvětlí
veřejnosti že, sčítání lidu je: celkem užitečná věc a:, že
to také stojí hodně peněz.
```

Zaznamenáváme jen takové případy zdůraznění, které jsou v kontextu celé repliky nápadné, které z repliky zvukově „vyčnívají“. Smyslem není zaznamenat každý slovní přízvuk, ale jen skutečně výrazné zdůraznění slabiky či slova. Dodejme, že takové výrazné zdůraznění slabiky či slova se nemusí vyskytnout v každé replice.

3.1.24. Záznam pauz

V přepisu zaznamenáváme také veškeré výrazné pauzy. Výše jsme již uvedli, že předěly mezi zvukově samostatnými úseky jsou v proudu řeči vyznačeny typickou koncovou melodií a pauzou (někdy i zpomalením tempa). Pokud je tato předělová pauza velmi krátká, až nezřetelná (často spíš „pocitová“ než skutečně slyšená), vystačíme při zápisu pouze s intonační značkou (tečka, čárka, otazník); zvláštní značku pro pauzu v tomto případě nevkládáme. Pokud je však pauza delší, použijeme pro záznam pauzy speciální značku, tvořenou jednou až třemi tečkami v jednoduchém kulatých závorkách: (.), (..), (...). Počet teček vyjadřuje délku pauzy: pro krátkou pauzu použijeme jednu tečku, pro nápadné odmlčení tři tečky, středně dlouhá pauza, kterou v přepise označíme dvěma tečkami, se na pomyslné ose trvání nachází někde mezi těmito krajními body.

Pauzy se v mluvených projevech neobjevují jen na hranicích zvukově samostatných úseků, ale také uprostřed těchto úseků. Jsou to takové pauzy, před kterými neslyšíme žádný tónový pohyb – intonace slova před pauzou je „rovná“. V následujícím příkladu vidíme jak tyto druhy pauz, tak významné pauzy na konci intonačních celků:

TH: v žádném případě vám nechci kázat, ale když jsem řekl že k vám mluvím jako, také jako kněz, (.) tak chci říci (.) přece jenom, jeden (.) jediný (.) moment (.) z evangelia. v okamžiku kdy (.) ježíš e chválí samaritána ...

Délku pauzy určíme na základě poslechu celého pořadu. Teprve pak jsme totiž schopni rozhodnout o r e l a t i v n í délce pauz u jednotlivých mluvčích, a také o délce „neutrální“ pauzy na předělu mezi úseky. V úvahu totiž musíme vzít individuální tempo mluvčí/ho.

3.1.25. *Záznam střídání mluvčích*

V dialogických televizních pořadech nikdy nemluví jen jeden/jedna mluvčí, ale vždy se v řeči střídá více osob. Výše jsme již v základních rysech uvedli, jak tento proces střídání mluvčích zachytit: Každá replika začíná vždy na novém řádku uvedením zkratky mluvčí/ho následované dvojtečkou a mezerou; každá replika tvoří v transkriptu samostatný odstavec (viz 3.1.5.).

Mluvčí se většinou snaží, aby mezi jednotlivými replikami nebyla výrazná pauza a aby také nedocházelo k souběžnému mluvení více osob (aby lidé nemluvíli přes sebe). Ve většině případů tak po jedné replice následuje další replika, která nezačíná ani s nápadným zpožděním, ani nenavazuje na předchozí repliku nějak překotně. Tuto „nenápadnou“ pauzu mezi replikami považujeme za neutrální případ, který není třeba nějak zaznamenávat. Zaznamenáváme teprve odchylky od tohoto neutrálního průběhu výměny mluvčích v řeči, jako je: (a) okamžité (překotně) navázání na předchozí repliku, (b) nápadná pauza mezi replikami, (c) simultánní mluvení dvou a více osob.

3.1.26. *Záznam okamžitého navázání na předchozí repliku*

Okamžité navázání na repliku partnera, tj. navázání bez jakékoliv pauzy, značíme v transkriptu pomocí rovnítko umístěného před text takto připojené repliky. Za rovnítkem neděláme mezeru. Příklad:

VM: od pěti výš už můžete být předsedou.

MR: =dobře ale chtěl bych uvítat nový trend, musím říct že doufám že příště pozvete pana tlustého a pana topolánka aby tady bylo zastoupení vždycky z každé té strany

3.1.27. *Záznam nápadné pauzy mezi replikami*

Nápadnou pauzu mezi replikami zaznamenáváme podobným způsobem jako pauzy uvnitř replik, tj. pomocí značek (.), (..), (...). Jelikož často nebývá jasné, komu z mluvčích by se měla pauza připsat, umístíme značku pro pauzu mezi replikami na zvláštní řádek (tj. mezi obě repliky). Například:

A: oni:? nebo vy.
(..)
B: ee ten zaměstnanec.

3.1.28. *Záznam simultánního mluvení dvou a více osob*

Pokud mluví několik osob současně (přes sebe), postupujeme při přepisu takto: Snažíme se co nejpřesněji určit místo, kde se začínají repliky překrývat (někdy to může být i uprostřed slova), a místo, kde překryv replik končí. Tyto souběžné pasáže uzavřeme do hranatých závorek a umístíme v transkriptu pod sebe. Tím signalizujeme, že to, co je pod sebou, zaznělo současně. Hranaté závorky zarovnáваме pod sebe pomocí mezerníku (nikoli tabulátoru!). Př.:

VM: [ano, abychom se]
MR: [anebo pana pan-]
VM: v těch jednotlivých politických stranách vyznali tak
proto [musíme pozvat ta-]
MR: [no je ná- vám docházejí doch]ázejí vám diskutéři?
VM: nebojte [diskutérů]
MR: [((smích))]
VM: je dost, naopak se přetahují jsou před dveřmi pane
předsedo. tak <vítejte [v> české]
MR: [((smích))]
VM: televizi hezké dobré poledne. eem vy jste oba dva členy
nejužšího vedení komunistické strany čech a moravy.
jednoduchá otázka, měla by káesčéem ((míněno KSČM))
miroslava grebeníčka přemlouvát aby zůstal? nebo by měl co
nejrychleji odejít? pane [místopředsedo?]
VE: [ee já] se nedomnívám že je potřeba někoho přemlouvát
pan grebeníček má svůj vlastní rozum, své vlastní pocity,
buď se rozhodne odejít nebo se rozhodne zůstat zatím není
žádný případ toho že by ho nějaký orgán vyháněl
VM: [promiňte]
VE: [takže] je to opravdu na něm.

Tato delší ukázka dokládá, že k simultánnímu mluvení dochází v diskusních pořadech poměrně často, a je třeba, abychom všechny překryvy pečlivě zaznamenali. Souběžné úseky pod sebe zarovnááme z důvodu přehlednosti a usnadnění čtení.

Často se stává, že mluvčí pronese během řeči partnera jen jedno slovo nebo pár slov, tj. nepřevezme slovo a nechává partnera dokončit repliku. Např. v následující ukázce je replika *vy jste si uměl všechno opravit sám?* rozdělena v transkriptu na dvě části, protože do ní vstoupil druhý mluvčí slovem *všechno*; podobný případ se v ukázce vzápětí opakuje:

JK: *vy jste si uměl všechno [opravit]*

JZ: *[všechno]*

JK: *sám?*

JZ: *ale to je: e já to nepovažuju za ňáko- ňákou unikátní
zkušenost [já]*

JK: *[já jo,]*

JZ: *myslím že,*

3.1.29. Záznam neverbálních hlasových projevů

Mluvený projev často doprovázejí různé hlasové projevy mluvčích, které nemají verbální charakter. Máme na mysli různé hezitační zvuky (tj. případy, kdy mluvčí prokládá svou řeč zvuky jako *e*, *ee*, *eh*, *ehm*, *em* apod.) a responzní zvuky (tj. případy, kdy posluchač reaguje na partnerovu řeč zvuky jako *hm*, *mhm*, *ehe* aj.). Všechny tyto zvuky systematicky zaznamenáváme. Vybíráme při tom z těchto možností zápisu: *e*, *ee*, *eee*, *eh*, *ehm*, *em*, *hm*, *mhm*, *ehe*, *e-e*.¹⁸ Z nabízených možností vybereme tu, která se nejvíce přibližuje přepisovanému zvuku. Příklad:

VF: *tak ee já nevím jesi někomu, leží na srdci, blaho
káesčéem, ((míněno KSČM)) myslím (s-) spíše ne, (.) ale, ee
já bych se chtěl vrátit e trochu do historie, já myslím že*

¹⁸ Pro lepší představu se pokusíme tyto zvuky charakterizovat: zvuky *e*, *ee*, *eee*, *eh*, *ehm*, *em* jsou jednoslabičné zvuky obsahující střední středovou samohlásku [ə]; zvuky *e*, *ee*, *eee* se od sebe liší pouze relativní délkou trvání zvuku; zvuk *hm* je jednoslabičný zvuk vydávaný se zavřenými ústy; zvuk *mhm* je dvouslabičný zvuk vydávaný se zavřenými ústy (užívaný při přitakání); zvuk *ehe* je dvouslabičný zvuk vydávaný s otevřenými ústy (užívaný při přitakání); zvuk *e-e* je dvouslabičný zvuk tvořený dvěma samohláskami [ə] vyslovenými odděleně (slouží k vyjádření záporu).

jeden slučovací sjezd tady už byl, ee že nemá smysl opakovat, ee historii, a že je mnohem důležitější aby: vedle sebe existovala: jak sociální demokracie která je historickou stranou, tak i káesčéem, ((míněno KSČM)) a: sem přesvědčen, že: jakékoliv úvahy momentálně, o povolební situaci, to je trošičku o dělení, kůže medvěda, který běhá po lese, já bych to nechal na tom jak se ee jak ee rozhodnou voliči, a ee k námitce pana, ee em kolegy nečase, jenom tolik,

PN: hm

VF: že, ee já nerozděluji, ee demokraty ee na ty kteří sou, ee ...

Pro zaznamenání povzdechu, smíchu, zakašlání, hlasitého nádechu/výdechu¹⁹ apod. slouží tzv. komentář přepisovatele (text v dvojitéch kulatých závorkách), který vkládáme do přepisu na příslušném místě. Pro záznam zvuků vybíráme z těchto možností zápisu: ((smích)), ((pousmání)), ((zakašlání)), ((odkašlání)), ((povzdech)), ((mlasknutí)), ((nádech)), ((výdech)). Př.:

JB: nezaměstnanost za čtyři roky vzrostla o padesát procent, e v české republice je nyní více než čtyři sta padesát tisíc nezaměstnaných, ((nádech)) co s tím. jak by chtěla káesčéem ((míněno KSČM)) nezaměstnanost snížit.

VF: tak ((pousmání)) pro nás je:, ee práce, nebo právo na práci jedním ze základních lidských práv, protože bez ee

Pokud nějaký zvuk nelze připsat přímo některému z účastníků rozhovoru/diskuse, umístíme komentář s popisem zvuku na samostatný řádek, to se týká např. smíchu publika; v tomto případě zapíšeme na zvláštní řádek: ((smích publika)).²⁰

Formu komentáře můžeme v zásadě použít vždy, když cítíme potřebu zaznamenat nějaký komunikačně významný jev, pro který neexistuje transkripční značka. Za komunikačně významný jev považujeme takové projevy mluvčích, jejichž

¹⁹ Smyslem není zaznamenat každé nadechnutí nebo vydechnutí, to by přepis zbytečně znepřehlednilo (bylo by to proti požadavku snadné čitelnosti), ale jen takový nádech či výdech, který je nápadný a podle názoru přepisovatele/přepisovatelky nějak komunikačně významný.

²⁰ Stejným způsobem, tj. formou komentáře na samostatném řádku, zaznamenáváme i jiné zvuky než hlasové, např.: ((znělka)), ((potlesk)), ((gong)).

nezaznamenání by mohlo čtenáře transkriptu přivést ke zkreslené interpretaci. Komentář používáme výjimečně, nepřetěžujeme transkript vlastními (subjektivními) interpretacemi.

3.1.30. Záznam mluvení se smíchem

Části promluv, které mluvčí pronesl/a se smíchem, uzavíráme do špičatých závorek. Např.:

vás možná čeká vstup do té, jak sem říkal na začátku vysoké politiky, <a to sou prostě její,> abych tak řekl konotace.

3.2. Kontrola přepisu podle zvukové nahrávky

Vypracováním první verze přepisu proces zhotovování transkriptu nekončí. Neméně důležitou fází je kontrola přepisu podle zvukového záznamu. Cílem kontroly je odstranit co nejvíce nepřesností, které vznikly při prvotním přepisu. Při kontrole postupujeme tak, že pečlivě porovnáváme audionahrávku daného pořadu s vyhotoveným přepisem. Tímto způsobem projdeme celý přepis. Pracujeme se stejnými médii (audiokazeta či digitalizovaná nahrávka) i technickými nástroji (magnetofon či počítač) jako při vlastním přepisování.

Při kontrole si všímáme především, zda v transkriptu:

- nechybí slovo,
- nechybí replika,
- nejsou slova přehozená (zda odpovídá pořadí přepsaných slov),
- je správně zachyceno simultánní mluvení (překryvy replik),
- jsou správně zachyceny pauzy a zdůraznění,
- je správně zachycena intonace.

V prvotních prepisech se projevují ve větší či menší míře následující tendence, jejichž náprava je při revizi žádoucí:

- pospisovňování („opravování“) slyšených nespisovných tvarů (svou roli zde mohla sehrát nevypnutá funkce textového editoru Automatické opravy, např. automatické nahrazování *bysme* za *bychom*),

- nezaznamenávání dloužení hlásek (samohlásek i souhlásek),
- nezaznamenávání hezitačních zvuků,
- nezaznamenávání responzních zvuků (zejména během delší promluvy druhého mluvčího),
- nezaznamenávání překrývajících se úseků replik (resp. jejich zapisování v podobě, jako by se nepřekrývaly a šly za sebou),
- používání tabulátoru (místo mezerníku) při zarovnávání překrývajících se úseků replik,
- mechanické umístování čárek, teček a otazníků na hranice syntaktických celků (bez ohledu na intonační průběh),
- přetěžování transkriptu intonačními značkami a značkami pro pauzy a zdůraznění,
- přetěžování transkriptu komentáři.

Na závěr této části bychom chtěli zvláště upozornit na jednu chybu: používání komentáře ((míněno...)) se týká pouze zkratk, cizích vlastních jmen a v některých případech i cizích slov (viz 3.1.17., 3.1.18.), nikdy tímto komentářem nedoprovázíme nestandardně vyslovená česká slova.

3.3. Doplnění přepisu podle audiovizuální nahrávky

Poslední fází zhotovování transkriptu je doplnění přepisu podle audiovizuálního záznamu. Audiovizuální záznam na videokazetě či v digitalizované podobě v počítači využíváme k doplnění: (1) chybějících informací, (2) relevantních vizuálních informací.

3.3.1. Doplnění chybějících informací

Z videozáznamu doplníme do hlavičky transkriptu jednak přesný název pořadu, jméno televizního kanálu a přesnou stopáž, jednak chybějící informace o mluvčích, především o mluvčích z předtočených reportáží, sestřihů apod.

Údaje o mluvčích získáme z titulků, které se objeví na obrazovce spolu s hovořícími osobami. V hlavičce uvedeme celý údaj, který se v titulku objeví (např. SG

= Stanislav Gross, ministr vnitra, ČSSD). Pokud se v titulku kromě jména a funkce objeví nějaký další údaj, uvedeme celé znění titulku také ve vlastním přepisu, např.:

GO: ((titulek na obrazovce: Goranka Oljača (52 let), „Přišla jsem jako host.“)) dělala sem: různý věci na začátku: (.) ee sem byla uklízečka,

Ve vlastním přepisu uvedeme formou komentáře také veškeré mezititulky, které se v pořadu objevily. Doplníme rovněž uvozující zkratky u replik, které se nám ze zvukového záznamu nepodařilo jednoznačně přiřadit jednotlivým mluvčím.²¹

V pořadech vysílaných ze záznamu a v předtočených reportážích zaznamenáváme formou komentáře také místo stříhu; to je pro rozbor důležité, protože následnost dvou replik nemusí odpovídat jejich reálnému výskytu v rozhovoru, ale může vzniknout teprve později ve střížně; v některých pasážích (v předtočených reportážích) tvůrci neskrývají, že se jedná o sestřih, i zde ale zaznamenáme v transkriptu místo, v němž došlo ke stříhu. Např.:

R-Z1: stejně překvapeně se tvářil i prezident festivalu Jiří Bartoška, když jsme se ho na zapomenuté věnování zeptali.

((střih))

R-BA: to- to ani nevím tohleto. vidíte jak (sem) (.) líp informovaná nežli já. ((střih))

3.3.2. *Doplnění relevantních vizuálních informací*

Do transkriptu můžeme výjimečně doplnit také popis aktivit, které lze vnímat jen zrakem a které se nám zdají být nezbytné pro porozumění přepisu. Použijeme k tomu formu komentáře přepisovatele (text ve dvojitých kulatých závorkách). Vlastní komentář formulujeme neutrálními popisnými výrazy, vyhýbáme se při tom hodnotícím slovům: mějme na paměti, že interpretace události je úkolem pro výzkumníka, nikoli pro přepisovatele.

²¹ Pokud se nám ani tak nepodaří určit, kdo repliku pronesl, uvedeme repliku písmeny XX (viz část 3.1.6.).

Případy, kdy je vhodné komentář do přepisu vepsat, se v zásadě omezují na situace, kdy mluvčí během mluvení vykonávají ještě nějakou jinou činnost (např. manuální). Příklad přepisu doplněného podle videonahrávky:

JK: =tak bysme se na to trošku podívali nejdřív. aby se
v tom: vyznali.
(na obrazovce začíná běžet ukázka podbarvená hudbou a JK
s TK ji komentují))
JK: tak todle je start asi ne:?
(na obrazovce začátek závodu))

Výjimečně můžeme zaznamenat také některá výrazná a komunikačně důležitá gesta, např.: ((vrtí hlavou)), ((kývá souhlasně hlavou)). Změny směru pohledu, oční kontakt atd. nezaznamenáváme.

4. Seznam transkripčních značek

VM	označení mluvčí/ho
XX	označení nerozpoznané/ho mluvčí/ho
N1, N2, N3	označení neznámé/ho mluvčí/ho
Z1, Z2, Z3	označení reportéra/-ky v hlavičce
R-Z1, R-Z2, R-Z3	označení reportéra/-ky v transkriptu
R-N1, R-VK	označení mluvčích v předtočené reportáži
to já [nevím]	simultánně pro-
[v té] knize	nesené pasáže
=	okamžité navázání na repliku partnera
<u>zase</u>	zdůraznění slabiky/slova
a:le:	protažení hlásky
e ee eee eh ehm em	hezitační a re-
hm mhm ehe e-e	sponzní zvuky
(.)	krátká pauza
(..)	delší pauza
(...)	dlouhá pauza
?	vysoké stoupnutí hlasu
,	mírné stoupnutí hlasu

.	klesnutí hlasu
mon-	nedokončení slova
<uhodil>	pasáž pronesená se smíchem
(ale)	předpokládaný, ne dobře srozumitelný výraz
()	nesrozumitelný výraz
((smích))	komentář přepisovatele
...	vypuštění části transkriptu ²²

5. Ukázka transkriptu z korpusu DIALOG²³

NÁZEV POŘADU: Sedmička

DATUM VYSÍLÁNÍ: 18. 3. 2001

KANÁL: Nova

STOPÁŽ: 60 min.

ÚČASTNÍCI:

JO = Jitka Obzinová, moderátorka;

PB = Petra Buzková, místopředsedkyně PSP ČR a předsedkyně pražské ČSSD;

MK = Miroslav Kalousek, místopředseda KDU-ČSL;

V REPORTÁŽÍCH:

Z = reportérka;

N1-N18 = neznámý/á mluvčí;

SG = Stanislav Gross, ministr vnitra, ČSSD;

VŠ = Vladimír Špidla, ministr práce a sociálních věcí, ČSSD;

MG = Marcel Grün, ředitel Hvězdárny a planetária hl. m. Prahy;

JV = Jana Volfová, poslankyně ČSSD;

TB = Tony Blair, premiér Velké Británie;

BF = Bohumil Fišer, ministr zdravotnictví, ČSSD;

JK = Jan Kavan, ministr zahraničních věcí, ČSSD;

JB = Jaroslav Bureš, ministr spravedlnosti;

LV = Luboš Vlasák, soudce Městského soudu v Praze;

²² Tuto značku uvádíme pouze pro úplnost. Při zhotovování transkriptu se nepoužívá, setkat se s ní můžeme pouze při prezentování úryvků z transkriptu.

²³ Ukázka pochází z první veřejně přístupné verze korpusu, která byla zpřístupněna na internetu pod názvem DIALOG 0.1 na jaře roku 2006 (viz <http://ujc.dialogy.cz>).

((úvodní znělka pořadu))

JO: dobré poledne vážení diváci, pokud vás zajímá proč je kolem e sčítání lidu a majetku tolik sporu a nejasností jak by vypadala naše politická scéna bez opoziční smlouvy, (.) ee zda je správné vybijet zdravá zvířata, e kvůli slintavce jak dopadnou víceletá gymnázia, a: jak mohou lépe fungovat soudy pak se dívejte na dnešní sedmičku. e ve které sou tito hosté. místopředsedkyně poslanecké sněmovny a předsedkyně pražské organizace sociální demokracie petra buzková, hezké poledne, PB: dobrý den

JO: a místopředseda kádéúčéesel ((míněno KDU-ČSL)) miroslav kalousek. hezké poledne.

MK: =hezké poledne.

JO: pozdravili sme se takže můžeme jít rovnou, (.) k prvnímu dni, a to byla minulá neděle.

((začátek předtočené reportáže))

R-Z: poslanecká komise pro kontrolu civilní kontrarozvědky se sešla na mimořádném zasedání. zabývala se případem zadrženého důstojníka béies, ((míněno BIS)) vladimíra hučina. ((střih))

R-SG: některé věci nejsou jenom o: eee obvinění v trestním procesu, ale sou také o praktikách a způsobech, (.) které některé osoby užívají. ((střih))

R-N1: teďka bych to určitě nedělal znova. ((střih))

R-Z: říkají mnozí sčítací komisaři. sčítání lidu už máme plné zuby ale obavy o osobní údaje jsou zbytečné. úředníci je přece dávno zveřejnili:

R-N2: tak sou to jednak výpisy: ee na ministerstvu: financí ministerstvu spravedlnosti: systém árés ((míněno ARES)) (.) standartní standartní stránky internetový ((konec předtočené reportáže))

JO: takže: zůstaneme u toho (.) sčítání lidu a majetku. úřad pro ochranu osobních údajů žádá statistický úřad aby zatím nezpracovával data protože mu nevěří, že je zabezpečí.

((nádech)) e nebylo by bývalo, (.) lepší (.) ee odložit to sčítání a lépe ho zorganizovat a lépe zabezpečit dejme tomu?

MK: ((povzdech)) e

PB: prosím.

MK: kam odložit? e ten zákon platí od června devadesát devět. to znamená bylo více než rok času na to dobře se technicky připravit, dobře připravit ochranu osobních údajů, a také se dobře připraví:t na: komunikační kampaň která vysvětlí veřejnosti že, sčítání lidu je: celkem užitečná věc a:, že to také stojí hodně peněz [(nádech)]

JO: [no: ale] stačil ten rok?

MK: ee (..) pro tu komunikační kampaň určitě ne:. já si myslím že (.) že byla nezvládnutá. že (.) úřad začal vysvětlovat veřejnosti, co vlastně (.) se bude odehrávat při sčítání lidu, až takové dva tři měsíce před tím sčítáním (.) a to si myslím že bylo dost velké pochybení. (je) to poučení pro budoucnost začít vysvětlovat podstatně dříve. pro technickou přípravu jsem přesvědčen že (.) to bylo období dostatečně dlouhé. od června devadesát devět, do dnešních dnů, to je velmi dlouhá doba na to aby se, mohli dobře připravit.

PB: pan poslanec kalousek má beze sporu pravdu protože, pakliže se stala nějaká (.) významnější chyba, která se týká sčítání lidí a majetku, tak to bylo pravděpodobně (.) v nedostatečné (.) komunikační kampani k celé této záležitosti, protože, bohužel celá řada obyvatel, nepochopila dostatečně vlastně proč je to sčítání (.) důležité i: jakým způsobem se má dotknout nebo respektive, nedotknout konkrétně jejich osob. já: osobně sem e nepochopila důvody (.) e úřadu pro ochranu dat kvůli kterým si přeje aby se v dnešní době, nesčítalo, myslím si: že: tento úřad, ee celou tu dobu (.) e z- značným způsobem, komplikoval celý ten proces sčítání

...

Z jazykovědných pracovišť

SLOVNÍK BOHEMISTŮ – pokračování v r. 2006

V akademickém roce 2006-2007 budou studenti učitelství českého jazyka na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy zpracovávat již ve čtvrtém cyklu jako součást své seminární práce pro kurz *základy jazykovědy* heslo jednoho bohemisty, které bude umístěno do *Slovníku osobností lingvistické bohemistiky* (zkráceně *Slovník bohemistů*), přístupném na webových stránkách katedry českého jazyka na adrese www.pedf.cuni.cz/kcj/slovník.

Před rokem jsme čtenáře Jazykovědných aktualit informovali o tomto slovníku a o jeho rozsahu k 30. 9. 2005 (Machová, S. - Velčovský, V.: *Slovník bohemistů*. JazAkt, 47, 2005, 37-46). K tomuto datu obsahoval slovník 412 heslových statí, z toho bylo pouze 19 statí prezentujících nečeské bohemisty. K 30. 9. 2006 obsahuje slovník již 494 heslových statí, přičemž 50 z nich prezentuje nečeské bohemisty. Slovník tedy vzrostl o 82 heslových statí. Seznam jmen těchto 82 bohemistů je uveden v závěru. Předpokládáme, že v následujícím akademickém roce vzroste počet heslových statí přibližně stejně jako v akademickém roce 2005/2006. Vývoj rozsahu slovníku ukazuje následující tabulka:

	diplovová práce M. Kulveitové 2002	2003–2004 celkem	2004–2005 celkem	2005–2006 celkem
počet zpracovaných bohemistů	35	213	412	494
z toho nečeských	0	0	19	50
meziroční nárůst	-	178	199	82

V letech 2003-2004 a 2004-2005 studenti zpracovávali heslové statí dvou bohemistů. V akademickém roce 2005-2006 jsme se rozhodli tento počet omezit na polovinu, a to kvůli nárůstu náročnosti této práce (zpracovávání nečeských či méně

známých českých bohemistů). To vysvětluje zhruba poloviční růst počtu heslových statí v roce 2005-2006 ve srovnání s lety minulými.

Pro akademický rok 2006-2007 je pro studenty připravena další nabídka jmen bohemistů ke zpracování. Je pochopitelné, že studenti pokud možno volí bohemisty české, protože v českém světě se všestranně lépe orientují. Jistá nechuť je spojena s volbou bohemistů, jejichž mateřštinou je slovanský jazyk užívající azbuku. Přestože studenti kurzu *základy jazykovědy* na UK PedF již absolvovali kurz *staroslověnštiny*, jejich znalost azbuky (až na těch několik málo studujících češtinu v kombinaci s ruštinou) není dobrá a transliterace názvů prací bohemistů píšících azbukou do latinky jim činí potíže. Tím je třeba vysvětlit skutečnost, že ruských, bulharských a srbských bohemistů je ve slovníku zpracována z jejich celkově velkého počtu jen hrstka.

Jako každá klasifikace, má i klasifikace na bohemisty české a nečeské své mezní případy, které ji činí obtížnou. Biografie jednotlivých bohemistů je často z hlediska jejich pohybu po zeměkouli bohatá. Dosud jsme nedokázali zformulovat jasná kritéria, na jejichž základě bychom zařadili do jedné z těchto dvou tříd bohemisty narozené na území Rakouska-Uherska / Československa / Česka, kteří zde vysokoškolské vzdělání získali / nezískali, své bohemistické práce v češtině publikovali / nepublikovali, do Rakouska-Uherska / Československa / Česka se během své aktivní profesionální dráhy působit navracejí / nenavracejí. Při zpětném pohledu se zařazení těchto „světoběžníků“ mezi bohemisty české ve velké většině řídilo tím, zda se do Rakouska-Uherska / Československa / Česka vracejí a publikují převážně v časopisech či sbornících vydávaných na území těchto států.

Současní bohemisté s námi komunikují některým z možných způsobů: elektronicky (na oficiální adresu slovníku slovník.bohemistu@centrum.cz či na adresy editorů svatava.machova@pedf.cuni.cz, vasek.velcovsky@centrum.cz) nebo klasickou pozemní poštou (Katedra českého jazyka UK PedF, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1). Upozorňují na nedostatky v některých heslech, zasílají seznam dosud nezpracovaných bohemistů, modifikují / aktualizují své heslo. Všechny náměty akceptujeme a postupně realizujeme. V této souvislosti podotýkáme, že obsah heslové statí nemůže návštěvník slovníku modifikovat přímo ve slovníku. Může si však udělat kopii libovolné heslové statí (označit text a pomocí funkce *kopírovat – vložit* ji zkopírovat do nového souboru), na ní provést potřebné změny a zaslat modifikované heslo jako přílohu na některou z výše uvedených emailových adres nebo obyčejnou

poštou na adresu katedry. Za všechny opravy a připomínky editoři slovníku děkují a snaží se je v co nejkratším možném čase zpracovat.

Za dva roky hodláme přistoupit k aktualizaci heslových statí žijících bohemistů. Do té doby zpracujeme šablonu, kterou těmto bohemistům rozešleme (nejlépe elektronickou poštou – kvůli snadnému vyplňování a zpracovávání) a požádáme o její laskavé vyplnění. Předpokládáme, že aktualizace heslových statí žijících bohemistů (spolu s doplňováním bohemistů nových, resp. mladých) budeme následně provádět každé dva roky.

Pokud je nám známo, vznikají v Česku další slovníky, které mají se slovníkem bohemistů některé styčné body. Lze říci, že s těmito slovníky je náš slovník ve vztahu kontrastivní relační distribuce. Jsou to:

- slovník slavistů (*Kdo je kdo v české slavistice* – Slovanská knihovna v Praze, koordinátor Lukáš Babka, slovník je dostupný na adrese <http://www.slaviste.cz/>, k 1. 8. 2006 obsahuje 511 hesel);
- slovník české lingvistiky (*Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky* – katedra romanistiky FF Univerzity Palackého v Olomouci, koordinátor Jiří Černý, dosud není dostupný);
- slovník pokračovatelů pražské jazykovědné tradice od r. 1945 do konce století - Ústav cizích jazyků Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě, koordinátor Aleš Svoboda, dosud není dostupný.

Níže je uveden heslář všech bohemistů zpracovaných v období od 1. 10. 2005 do 1. 9. 2006 a nově zařazených do internetového slovníku bohemistů.

Acarikina, Tatiana A.	Drozd, Andrew M.
Adam, Hana	Dvončová, Jana
Adam, Robert	Đurovič, L'ubomír
Balkó, Ilona	Eichler, Ernst
Bartošek, Jaroslav	Esvan, Francois
Bednařiková, Božena	Formánková, Věra
Bayerová, Naděžda	Greń, Zbigniew Florian
Bémová, Alla	Hasil, Jiří
Bermel, Neil	Hlubinková, Zuzana
Bílková, Jana (viz též Bártová, Jana)	Holasová, Taťána

Blatná, Renata	Holub, Jan
Bluszczová, Anna	Hornik-Grabowiecka, Joanna
Budovičová, Viera	Martinec, Ivo
Čapková, Dagmar	Mates, Vladimír
Daněk, Jan	Matúšová, Jana
Davidová, Hana	Mazon, André
Dejková, Christina	Mazon, Jacqueline
Hádek, Karel	Mirković, Dragutin
Chejnová, Pavla	Mitter, Patrik
Janečková, Marie	Mlčoch, Miloš
Janey, Ludmil	Nábělková, Mira
Janovec, Ladislav	Panferovová (Balaščenko), Tatjana
Kaňka, Jan	Polák, Milan
Klain, Václav	Peciar, Štefan
Kolářová, Veronika	Ponczová, Renáta
Kopeček, Ivan	Siatkowska, Ewa
Kopřivová, Marie	Slančová, Daniela
Král, Josef	Sokolová, Miloslava
Křístek, Michal	Srповá, Milena
Kucarov, Ivan	Svobodová, Diana
Kupcová, Jana	Šára, Milan
Kuzmova, Michaela	Šašková-Pierce, Míla
Labocha, Janina	Šaur, Vladimír
Lašťovičková, Michaela	Šindelářová, Jaromíra
Léger, Louis	Šulc, Michal
Lišková, Michaela	Tichá, Zdeňka
Ljubenova, Elena	Tušková, Jana Marie
Lopatková, Markéta	Vasiljevová, Valerie
Lyer, Stanislav	Vondrová, Marcela
Majtánová, Marie	Vybíral, Petr
Malenínská, Jitka	

Svatava Machová – Václav Velčovský

Nové publikace

**Oldřich Leška: Jazyk v strukturním pojetí. Praha: Slovanský ústav AV ČR,
2003**

Na sklonku roku 2003 vyšla v rámci edice Práce Slovanského ústavu AV ČR obsáhlé dílo jednoho z nejvýznamnějších českých rusistů druhé poloviny dvacátého století Oldřicha Lešky (dále OL). Dílo *Jazyk v strukturním pojetí* bylo původně plánováno jako jedna z částí projektu *Ruský jazyk v přítomnosti a minulosti* a vedle OL se na něm měli autorsky podílet ještě R. Mrázek (syntax) a H. Běličová (srovnání ruštiny s jiným slovanskými jazyky). Rukopis byl dokončen v polovině osmdesátých let, ale jako celek nebyl nikdy publikován. O publikování této práce se po smrti OL zasloužila jeho žena Zlata Lešková a editorka díla Zdena Skoumalová, za získání finanční podpory patří dík Thomasu Rothschildovi.

Dílo, jehož zkrácenou verzi OL předložil jako habilitační ke získání titulu profesor, se skládá ze dvou hlavních dále členěných částí. Jsou to *Jazyk současný a Vývoj jazyka*. Kromě nich je kniha opatřena úvodními pasážemi, jako předmluvou Z. Skoumalové, věnované osobnosti OL, jeho úvodem k původnímu rukopisu, zkráceným úvodem k habilitační práci OL, seznamem transkripčních a transliteračních značek a poznámek a seznamem zkratk. Přílohu tvoří dvě dialektologické mapy.

Dílo bylo původně zamýšleno jako studijní materiál pro rusisty a slavisty, kteří mají o obor hlubší zájem, především však pro studenty oborů, kterým by podalo komplexní přehled nejen o samotné ruštině, ale i o jejím srovnání s češtinou a slovenštinou /případně dalšími slovanskými jazyky/. Podívejme se nyní důkladněji na jednotlivé pasáže.

Jazyk současný tvoří dvě části – *Struktura spisovné ruštiny* (věnovaná výrazovému plánu a morfologii – jak už bylo řečeno, skladba nebyla dílem OL) a *Nářeční pozadí spisovné ruštiny*. Protože jde o široký záběr problematiky, již jsou běžně věnovány samostatné monografie a učebnice, věnuje se OL především některým jevům charakteristickým pro ruštinu (základní informace, které by měl běžný rusista znát, pouze zmiňuje, nebo se k nim vůbec nevyjadřuje).

Základem fonemického systému ruštiny je rozlišování vokalizmu přízvučného a nepřízvučného a korelační výstavba konzonantického systému (dvanáct párů co do měkkostní korelace a jedenáct párů co do znělostní korelace). OL podává přehled jednotlivých distinktivních rysů, které charakterizují ruský fonemický systém, všímá si opozic napjatá/nenapjatá, ražená/neražená, nosová/nenosová apod. Upozorňuje na slabičné členění (nekoncové slabiky bývají v ruštině otevřené, nebývá vzácné vokalické násloví – ovšem sousedství dvou vokálů naznačuje často buď morfemický šev nebo cizost lexému). U vokalického systému je nutné zmínit, že výslovnostní variantní systémy, které spolu v ruštině existují, vycházejí z různých územních, resp. nářečních základů a souvisejí s uchopením nepřízvučných vokálů. Jde o systémy ikající (základem je moskevská výslovnost a jde o systém obecně spisovný) a jekající (petrohradská výslovnost, varianty spisovné výslovnosti). Oba systémy jsou charakteristické pro pečlivý výslovnostní styl, vedle něj existuje (hlavně pro běžnou mluvu) styl eliptický. Při probírání problematiky konzonantů se OL zaměřuje především na problematiku znělosti a podrobně rozebírá pozice, v nichž konzonant svoji znělost ztrácí. V krátkosti se věnuje též vyznačování slov (hranice leží obvykle mezi dvěma přízvučnými slabikami), cizí slova mají svá specifika.

V kapitole morfologické se OL věnuje problematice slovních druhů (dále SD) jako celku i jednotlivě. SD dělí na kategoriálně strukturované (charakteristické afinitou, kooperací autonomních aspektů slova a sémantickou samostatností) a kategoriálně nestrukturované. Slovesa charakterizuje především jejich temporálně dynamický příznak, mají kategorie nekonjugační (vid, vyjadřující děj v komplexním úhrnu, a reflexivnost, vyjadřující omezení intenční sféry, tj. např. že činitel děje není podmět, patiens je vyloučen z konstrukce, vyjádření identity agense a patiense apod.), predikativní (osoba usouvztažňující obsah slovesného tvaru s výpovědní situací, čas a způsob). Slovesné tvary z hlediska času rozlišuje OL na minulé (příznakově předcházející) a nepříznakové, resp. neminulé, které dále dělí na příznakově budoucí (příznakově následující) a nepříznakově nebudoucí (funkčně simultánní). Slovní tvary slovesného způsobu se vytvářejí na základě protikladů fiktivnost/nefiktivnost a debitivnost/nedebitivnost. Tvary +fiktivní jsou tvary kondicionálu, tvary –fiktivní a zároveň +debitivní jsou tvary imperativní. Jako zvláštní kategorii vyděluje OL slovesnou morfologickou transpozici, na jejímž základě se vyjádření dějového obsahu transponuje do nepredikátové pozice ve větě. Jde o tvary neurčité – adjektivně atributivní, tj. přídavná jména slovesná složená, adjektivně predikativní, tj. přídavná

jména slovesná jmenná, adverbialní, tj. přechodníky a gerundia, a neutrální, tj. infinitivy.

Substantiva jsou založena na substancionálním pojetí sémantiky. Jejich kategorie rodu je založena na opozici anim/inanim (související se živostí) a (maskulinum/femininum)/neutrum. Neutrum chápeme příznakově jako člen pohlavně indiferentní, k němu jsou ostatní dva rody nepříznačové, ovšem mezi sebou je chápáno maskulinum jako nepříznačové a femininum jako příznakové. Nepříznakovým členem kategorie životnosti je inanim vylučující věcný vztah k živé bytosti. U substantiv je spojena se základem, u jiných slovních druhů se realizuje v jedné řadě slovních tvarů. Kategorie čísla je založena na počitatelnosti, příznakový člen je plurálový, u nepočitatelných jmen nabývá plurál v ruštině zvláštních funkcí stejně jako v češtině. Pád je charakterizován opozicí rysů rozsahovost, perifernost a zaměřenost. Zaměřenost vytváří opozici nominativ/akuzativ, jde o zaměřenost směrem k předmětu. Perifernost se objevuje tam, kde jde u dvou pádových forem o plný obsahový paralelizmus, tj. nominati/instrumentál pro různé hierarchické vyjádření agense, instrumentál je periferní. Rys rozsahovosti vytýká jako příznakové formy lokál (vůči instrumentálu a dativu) a genitiv (vůči nominativu a akuzativu) z hlediska rozsahové účasti předmětu v obsahu syntaktického celku.

Adjektiva jsou charakterizovaná rodovými protiklady v paradigmatu lexémů a dvěma specifickými kategoriemi – adjektivní morfologické transpozice (založené na opozici přívlastkovost a přísudkovost) a stupňování (vyjadřující měrovost, resp. spíše poměrovost – pozitiv jako neutrální, komparativ a superlativ jako měrově příznakové).

Zájmenná slova nepojmenovávají v pravém slova smyslu, ale vytvářejí obecně sémantický rámec obsahu. OL vyděluje dvě hlavní skupiny – ignorativa (obecnost naznačují pomocí kořenů *k-* a *c-*, mívají povahu zájmen neurčitých, tázacích a vztažných) a neignorativa (spojená s výpovědní situací nebo vztahující se k jejím participantům, zájmena osobní, přívlastňovací, zvrtná, ukazovací).

Kapitoly o nářečí ruštiny mají za úkol uvést čtenáře do struktury ruského nářečního jazyka. Nářečí má pro své nositele funkci evokační – evokuje místní atmosféru, pro příslušníky jiných nářečí je taková atmosféra méně obsažná. OL se věnuje jejich hláskosloví a morfologii, méně již syntax. Územně se nářečí dělí na tři větší nářeční skupiny: nářečí severoruská, jihoruská a středoruská, které se vnitřně dále člení.

Část věnovaná vývoji ruštiny se skládá ze tří podkapitol – *Vývoj v době předhistorické a místo ruštiny v slovanském světě*, *Vývoj ruštiny v době historické* (pasáže věnované době staroruské a středoruské od 11. do 18. století) a *Historické pozadí spisovné ruštiny a základní etapy jejího vývoje*.

V první podkapitole OL popisuje změny vedoucí k vyčlenění praslovanštiny z indoevropského prajazyka, praslovanštinu charakterizuje a popisuje její další vývoj včetně položení základů vnitřní diference jednotlivých slovanských jazyků a jejich nářečí (např. vznikem mazurování a cokání, typické pro některé ruské dialekty, problematiku metatonie apod.)

Pasáže věnované *Vývoji ruštiny v době historické* začínají problematikou písma a nejstarších památek. První psané památky existují asi od poloviny 11. století, např. *Knihy proroků* (1047), *Ostromirův evangeliář* (asi 1056-7), *Novgorodská stichiraria* (1157, 1156-63), *Svjatoslavovy sborníky* (1073, 1076), *Mstislavova listina* (1130), celkem upozorňuje OL na pětadesát památek. Tyto památky jsou svědky nejstarších etap jazyka včetně jeho písemné podoby (nejstarší rukopisy jsou psány cyrilským unciálním písmem, polounciálním písmem, kurzívou, nejstarší tisky užívaly mladší poloustavové písmo).

V pasážích věnovaných vývoji OL uvádí přehled základních hláskových změn a gramatických tvarů, které byly pro jednotlivá období vývoje typické, přičemž zohledňuje i regionální (resp. nářeční odchylky) – od asimilačních změn sahajících do 12. století (a možná i dále) charakterizujících starou ruštinu po zjednodušování skupin *st, s, t*, ze 17. století (jediná uváděná změna charakterizující pozdní středoruské období). zániku jeru ve slabé pozici a jeho vokalizace v pozici silné objasňuje vznik druhého plnohlási a speciální vývoj počátečních slabik s jery a též vznik analogických vyrovnání. Kromě jerů charakterizuje starou ruštinu palatalizace skupin *ky, gy, chy* a spirantizace. Pro charakteristiku středoruského období zmiňme alespoň některé morfologické tvary a kategorie sloves a jmen, jež v tomto období dožívají nebo podléhají vývoji. Je to např. u sloves supinum (do přelomu 14. a 15. století), futurální tvary s l-ovým participiem (ve 14. století už s modifikovaným významem – objevuje se ve větách podmínkových), změny v systému participií a přechodníků. U jmen šlo o zánik duálu (od 13. století nahrazován v ruštině plurálem, ve 14. a 15. mizí úplně až na několik tvarových výjimek dochovaných dodnes), s ním zároveň zaniká plurál kolektivní, vznikají a ustalují se některé pádové koncovky, zvláštností je vznik

pospozitivního členu v některých nářečích (v 17. století živý v severoruských nářečích, a dokonce i v Moskvě).

Poslední obsáhlejší celek knihy *Historické pozadí spisovné ruštiny a základní etapy jejího vývoje* je sociolingvistickým pohledem na jazykovou situaci na Rusi v průběhu historických období, během nichž se začínala formovat a stabilizovat spisovná ruština. V nejstarším období byl spisovný (literární) jazyk chápán jako jazyk psaných textů, jehož norma byla dána souborem textů chápaných jako vzory. Setkáváme se se třemi kódy. Jednak je to jazyk literatury, kterým byla církevní slovanština (nejprve stará, potom lokálního ruského typu), jež byla původně literárním jazykem většiny slovanského světa (nejslabší vliv mela v Polsku a v Lužici), jednak je to jazyk kulturní světský, tj. jazyk právnických a administrativních děl, což byla směs staré ruštiny a církevní slovanštiny, jednak to byla stará ruština jsou např. novgorodské památky na březové kůře. V písemném kódu tedy lze hovořit o diglosii jazyka světského kulturního a jazyka literárního (v tomto případě je diglosie pojímána jako situace, kdy jsou dva kódy ve vztahu hierarchicky uspořádaných stylů). Za dobu diglosie označuje OL vývoj do poloviny 13. století, tj. období zlatého věku východoslovanského písemnictví (doba předmongolská – od přijetí křesťanství po vpád tatarů), stříbrný věk (do konce 14. století) a moskevskou éru (do poloviny 17. století). Zlatý věk charakterizuje přijetí křesťanství (988 kyjevským knížetem Vladimírem) a položení fondu písemnictví. Do tohoto období spadá opis původních staroslověnských předloh, později ovšem jejich jazyková modifikace, především odstranění fonetických a gramatických cizostí, čímž vzniká církevní slovanština ruské redakce. Počáteční období je období anonymity děl, ovšem od 11. století už jsou dochována i jména některých autorů (metropolitě Ilarion, Kiril Turovský, Ioann II., letopisec Nestor), hagiografická tvorba je soustředěna především na Kyjevo-pečerský klášter, později jsou hagiografická díla kláštera soustředěna do jednoho spisu, tzv. *Paterik pečerský* nebo též *Kyjevo-pečerský paterik*. Z letopisů je nejvýznamnější *Pověst vremenných let*. Jazykově zajímavé světské dílo je *Ponaučení Vladimíra Monomacha*. Sporný je původ památky a jejího zařazení do zlatého věku *Slovo o Igorově pluku*. Vpád tatarů, zničení Kyjeva a vylidnění mnoha území znamená konec zlatého věku východoslovanského písemnictví. Události se sice odrážejí v literárních textech, jako je *Vypravování o bitvě na řece Kalce*, *Zpustošení Rjazaně Batyjem* nebo *Slovo o zániku ruské země*, které nesou znaky lidového jazyka, není jich však mnoho a nedosahují jazykových a literárních kvalit děl předcházejících. Písemnictví konce 13.

století a století 14. není tak bohaté jako v éře zlatého věku. Jde o tzv. stříbrný věk, v němž se kulturními centry stávají především Novgorod a Pskov, později Moskva. Do literárního jazyka pronikají východoslavizmy a regionální prvky, ke konci 14. století lokální prvky ustupují a literární jazyk se vzdaluje lidovému stává se méně srozumitelným. Světský kulturní jazyk se začíná vyskytovat ve dvou základních variantách – moskevské a novgorodské (ta mizí až koncem 15. století). Rozvíjí se dále hagiografie a letopisectví. V 15. století dochází k tzv. druhému jihoslovanskému vlivu – vzhledem k poměrně málo plodnému předcházejícímu století se ruská literatura obohacuje o nová bulharská díla, čímž do ruské církevní slovanštiny pronikají nově prvky jižní, dochází k její archaizaci.

Změny a reformy v kultuře, vzdělání, literatuře, ale i jazyce v 17. století byly v Rusku podmíněny obdobnými změnami na Ukrajině (ve století předcházejícím), jednak v působení Ukrajinců v Moskvě (Lomonosov studující asi rok Kyjevskou akademii, Polockij, Javorskij, Federov apod.). Vzorem literárního jazyka byla díla Jepifanije Slavineckého, ovšem jazyk i literatura už začínají směřovat jiným směrem (nastává období nazývané OL nikoliv již diglosií, ale obdobím bilingvizmu). V jazyce světských děl se začíná více a více projevovat rusifikace. Od 17. století se výrazněji krystalizuje též sociální rozdíl mezi městem a venkovem, čímž dochází i k výraznější diferenciaci uvnitř lidového jazyka – formuje se městská mluva, jazykový kód typický pro (vzdělanou) část městského obyvatelstva. Do ní pronikaly též prvky církevní slovanštiny.

K prvnímu normování spisovného jazyka došlo v 50. letech 18. století – 1755 vyšla *Ruská gramatika* Lomonosova, podle níž se spisovnost řídila až do počátku 19. století. V roce 1802 vyšla *Gramatika ruská sestavená Císařskou ruskou akademií* vycházející z gramatiky A. A. Barsova. Základem výslovnosti byla akající výslovnostní norma, pravopis byl tradiční nereformovaný, v gramatice jsou propojeny prvky ruštiny a církevní slovanštiny (jako stylistické varianty nebo na doplnění určitých opozic). Další spis Lomonosova *O významu církevních knih v ruském jazyce* podává lexikální a stylistickou charakteristiku jazyka. Ve stylistice přetrvává opozice stylů vysoký/nízký, na základě Lomonosových popisů se formuje základ stylu odborného jako stylu spjatého s tradicí staršího jazyka s vlivy latiny, němčiny a francouzštiny.

Rozpor mezi jazykem mluveným a psaným se pokusil setřít N. M. Karamzin (jazyk krásné literatury se začíná orientovat na jazyk šlechtických salonů, a to i po

stránce syntaktické). Karamzinovská doba se vyznačuje též rozvojem slovní zásoby (kalky z francouzštiny, neosémantizmy, novotvary, výpůjčky). Z odborného stylu ustoupil model latinsko-německé věty.

Jazyk beletrie je dále rozvíjen A. S. Puškinem, který jej výrazně přibližuje lidovému jazyku, a to po stránce lexikální, frazeologické, syntaktické i stylistické. Naopak jeho nebásnický jazyk se vyznačuje vysokou mírou knižnosti. Na rozvoj jazyka literatury mají dále vliv stylistické principy Gogola a Lermontova. Gogolův princip vychází z lidovosti, ovšem umírněné, je založen na funkčním paralelismu obsahově kompoziční stránky díla a jeho jazykovém rozvrstvením, využívá funkčně adekvátní jazykové prostředky, pojmenovávající přiléhavě situaci. Lermontovův stylistický princip je založen na kultivaci básnického jazyka, zejména sémantiky. Těmito autory končí OL výklady o vývoji ruské literatury z hlediska jazykového, protože v dalším vývoji začíná převažovat hledisko obsahově ideové. Období sovětské je charakterizováno zavedením nového, zjednodušeného pravopisu. S tematikou dělnictva, revoluce, kolektivizace přichází do literatury specifická, především terminologická slovní zásoba, a tím nastává i její obecnější znalost. Dochází k určitému rozpadu odborného stylu – začíná se lišit styl věd společenských od přírodních a technických. Specifickému vývoji podléhá i jazyk právních předpisů (charakteristický až nápadnou syntaktickou těžkopádností) a jazyk publicistiky, které urychlují změny lexikální a frazeologické. Změnu zaznamenávají i prostředky zdvořilosti (zanikají některé typy oslovení a vznikají nové). Ruština se zejména v druhé polovině 20. století stává jazykem mezinárodního styku.

Poslední pasáže knihy jsou věnovány celkové charakteristice spisovné ruštiny a lexikálnímu plánu (včetně popisů jeho rozdílností s českým, a to z hlediska vývoje od nejstarších dob a z hlediska jistých sémantických okruhů kulturně zakotvených). Velice zajímavá je kapitola věnovaná novějším výpůjčkám, v níž jsou lexikální jednotky řazeny do jazykových skupin podle původu).

Dílo O. Lešky je bezesporu velikým přínosem pro českou lingvistiku. O adresátech díla jsem se zmínil již na začátku textu, zde bych rád podtrhl ještě jednu disciplínu, pro kterou je toto dílo bezmezně cenným zdrojem informací, a to je historie lingvistiky. Dílo nám podává vedle faktů i myšlenky, názory a objevy mnohostranného českého rusisty, který má své místo mezi nejčelnějšími českými lingvisty vůbec.

Ladislav Janovec

Sokolová, M. – Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Šimon, F. – Czéreová, B. – Vužňáková, K. – Benko, V. – Moško, G.: *Slovník koreňových morférov slovenčiny*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2005. 584 s.¹

Slovník koreňových morférov slovenčiny (dále SKMS) autorského kolektivu kolem Miloslavy Sokolové je prací, která v současnosti v české jazykovědě bohužel nemá svou obdobu. Navazuje na předchozí podobně zaměřený projekt *Morfematický slovník slovenčiny*² (dále MSS), který byl však zpracován užším kolektivem (Sokolová, Moško, Šimon, Benko) a který se především ještě neopíral o materiál Slovenského národního korpusu (SNK) – jeho možnosti využívá Katedra slovenského jazyka na Filozofické fakultě v Prešově teprve od roku 2003. V rámci tamního morfematického výzkumu pak vznikl i třetí související, tentokrát elektronický projekt *Retrográdny morfematický slovník*.³

SKMS je rozdělen do pěti oddílů. Manuál Slovníka koreňových morférov slovenčiny zachycuje metodiku zpracování hesel a přináší popis jejich typů. Zvláštní kapitola je věnována přehledu grafických prostředků popisu – k tomu se záhy dostaneme. Následují tři slovníkové části – Apelatíva, Propriá a Synsémantika (tato třetí, pochopitelně nejméně obsáhlá část zahrnuje synsémantika bez motivačních vztahů i s motivačními vztahy k autosémantikům). Na slovníkových oddílech nás zaujme především jejich komplexní morfematicko-derivační charakter. Morfematická segmentace vychází z pravidel Sokolové uplatněných už při analýze materiálu MSS⁴ – zakládá se na metodě tzv. minimální segmentace (zjištění nejméně dvou analogických případů na syntagmatické nebo paradigmatické ose) přizpůsobené náročnému požadavku sjednocení funkčního popisu domácích i převzatých slov. Segmenty jsou rozděleny podle obsahu a funkce na morfémy (kořenové, derivační, modifikační a gramatické) a submorfémy bez významu vystupující jako interfixy (*nov-o-stav-b-a*) a infixy (např. i tematické formanty – *rob-i-t*).

Segmentace je znázorněna horizontálně tradičními spojovníky, zatímco slovotvorné vztahy jsou zachyceny vertikálně, forma po formě – to je pro uživatele

¹ Za několik připomínek během psaní této recenze děkuji Janě Klímové.

² Sokolová, M. – Moško, G. – Šimon, F. – Benko, V.: *Morfematický slovník slovenčiny*. Prešov: Náuka, 1999. 530 s.

³ Sokolová, M. – Benko, V. – Hašanová, J.: *Retrográdny morfematický slovník slovenčiny* (elektronická forma).

⁴ Sokolová, M. – Moško, G. – Šimon, F.: Zásady morfematickej analýzy v morfematickom slovníku slovenčiny. *Jazykovedný časopis*, 47, 1996, s. 41-50.

slovníku jistě přehlednější způsob, než by bylo obvyklé horizontální zachycení derivace pomocí šipek. Další rysy grafického popisu jsou rovněž převzaty z MSS. Je zachováno rozlišení morfémů kořenových (tučné písmo), derivačních a modifikačních (obyčejné písmo) a gramatických (kurzíva) – např. po-**zor**-u-**hodn**-ý.⁵ Ze slovtvorného hlediska je materiál opět roztríděn důmyslným systémem číselných indexů, které jsou umístěny před každou lexikální jednotkou a značí, že tato jednotka je: domácího původu (0), cizího původu (1), je hybridní (2), je složená jen z domácích nebo jen z cizích kořenových morfémů (3), je složená a hybridní (4), je nepravá složená, s afixoidem (5), je proprium (6), má nejasnou strukturu kořene, ale je částečně segmentovatelná (7), je synchronně nesegmentovatelná (8), je zkratkový či umělý derivát nebo kompozitum (9)⁶. Indexy jsou také kombinovány, např. kombinace 2,4 označuje kompozita s různými kořeny a afíxy z hlediska původu (**červ**-en-o-**fial**-ov-ý), kombinace 3,6 složené apelativum s jedním propriálním kořenovým morfémem (**egypt**-o-**lóg**-ø) atp.

Úrovně a typy motivace autoři naznačují pomocí znaku > před lexémem. Jejich počet vyjadřuje stupeň motivovanosti, např. > **kys**-l-ý je motivát prvního stupně, >>>> **kys**-el-k-av-ost'-ø pak motivát stupně čtvrtého. Soubory kořenových morfémů jsou uspořádány abecedně pod hesly základních radixů (vysázeny tučně velkými písmeny, např. **IDI**³, **IDOL**, **IDYL**, ***IGEL**, **IGLU** atp.) a obsahují i případné alomorfy, hláskové alternace či potenciální jednotky (**[APO]STROF**). Lexémy jsou v jednotlivých heslech řazeny podle těchto pěti hierarchicky uspořádaných kritérií: 1. slovtvorný způsob a slovtvorný postup, 2. slovnědruhová příslušnost, 3. typ onomaziologické kategorie, 4. onomaziologická kategorie, 5. abecední uspořádání.

Některé problémy, na něž při práci se slovníkem narazíme, naznačují hned v úvodu sami autoři. Především jde o fakt, že z úsporných důvodů jsou polysemní lexie zařazeny vždy jen jednou a že reflexivní slovesa jsou uváděna v rámci nereflexivních (**sad**-n-ú:t' (sa, si)). Jako další minus plynoucí patrně rovněž z omezení celé práce na jeden svazek lze brát neúplnost materiálu – SKMS obsahuje jen asi 66 500 lexikálních jednotek, což v době rozmachu korpusové lingvistiky nepředstavuje příliš rozsáhlou

⁵ Inventář gramatických morfémů je ve slovníku pochopitelně redukován na základní tvary – nominativ a infinitiv.

⁶ Podobný systém popisu používá E. Slavičková v jediné srovnatelné české práci – Retrográdním morfematickém slovníku češtiny. Autorka sem však zařazuje i stylovou charakterizaci („slova expresivní povahy“), kterou SKMS neprovádí.

kapacitu.⁷ Podobně překvapí i fakt, že narozdíl od MSS neposkytuje SKMS žádné údaje o frekvenci – možnosti korpusového výzkumu tu ale byly využity jen zčásti, neboť slovník vznikl pouhým doplněním nekorpusového MSS o frekventované lexémy SNK.

Přínos slovníku pro morfeematický a slovtvorný výzkum slovenštiny je však nezpochybnitelný. Využití SKMS jistě nalezne také v celé řadě speciálních disciplín, jako je např. aspektologie (vidové protějšky jsou tu důsledně uváděny a opakovány, např. o-**hrd**-n-ú:t' {o-**hřd**-a:t'}; o-**hřd**-a:t' {o-**hrd**-n-ú:t'}). Závěrem nezbyvá než vyslovit přání, aby podobný morfeematicko-derivační slovník – založený však pouze na korpusových datech – mohla v budoucnu mít i čeština.

LITERATURA

KOPŘIVOVÁ, M. (2001): Miloslava Sokolová – Gustáv Moško – František Šimon – Vladimír Benko: Morfeematický slovník slovenčiny. Náuka, Prešov 1999. 530 s. (recenze). *SaS*, 4, 62, s. 311-313.

SLAVÍČKOVÁ, E. (1965): Rozbor a kvantitativní hodnocení českých kořenových morfémů. In: *Problémy kybernetiky*. Praha: Nakl. ČSAV, s. 360-371.

SLAVÍČKOVÁ, E. (1975): *Retrográdní morfeematický slovník češtiny*. Praha: Academia, 648 s.

Slovenský národní korpus (SNK), <http://korpus.juls.savba.sk>

SOKOLOVÁ, M. – BENKO, V. – HAŠANOVÁ, J.: *Retrográdní morfeematický slovník slovenčiny* (elektronická forma).

SOKOLOVÁ, M. – MOŠKO, G. – ŠIMON, F. (1996): Zásady morfeematickej analýzy v morfeematickom slovníku slovenčiny. *Jazykovedný časopis*, 47, s. 41-50.

SOKOLOVÁ, M. – MOŠKO, G. – ŠIMON, F. – BENKO, V. (1999): *Morfeematický slovník slovenčiny*. Prešov: Náuka, 530 s.

SOKOLOVÁ, M. – OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. – ŠIMON, F. – CZÉREOVÁ, B. – VUŽŇÁKOVÁ, K. – BENKO, V. – MOŠKO, G. (2005): *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 584 s.

Vojtěch Jindra

⁷ Pro srovnání: MSS, z něhož SKMS přímo vychází, obsahuje přibližně 70 000 hesel, Slavíčkové *Retrográdní morfeematický slovník češtiny* jich má necelých 64 000.

Nová příručka pro uživatele Českého národního korpusu

Studijní příručka *Jak využívat Český národní korpus*, kterou vydal v r. 2005 v Nakladatelství Lidové noviny kolektiv pod vedením Františka Čermáka a Renaty Blatné, je určena pedagogům, studentům a dalším zájemcům o češtinu; je orientována především na konkrétní úkoly pro vyhledávání konkrétních jazykových jevů pravopisných, morfologických, slovotvorných, syntaktických, opomenuty nejsou např. kolokace a významy slov. Informace o charakteru korpusu SYN2000, jeho struktuře a významu pro poznání současného jazyka a jazykového úzu jsou obsaženy v předmluvě, kterou její autor Fr. Čermák nazval *Pro toho, kdo chce hledat a (v korpusu) najde*. Na s. 7 je též informace, jak je možné získat přístup k Českému národnímu korpusu. Detailní informace o vývoji korpusu, zastoupení jednotlivých textových zdrojů i konkrétních titulů jsou obsaženy již v příručce *Český národní korpus. Úvod a příručka pro uživatele* z r. 2000, v publikaci *Jak využívat Český národní korpus* je na tuto knihu již pouze odkazováno. Nová „korpusová cvičebnice“ tedy předpokládá znalost příručky předcházející, ale nepochybně už i určitou míru zkušenosti uživatelů v práci s korpusem; pokud jde o techniku vyhledávání, kladení dotazů, práci s filtry atd., považují autoři základní dovednosti u svých adresátů za samozřejmost.

První velká kapitola publikace, nazvaná *Práce s Českým národním korpusem krok za krokem*, je rozdělena na dílčí kapitoly A – G, z nichž každá obsahuje 20 úkolů zaměřených na vyhledávání různých jevů; cvičení jsou uspořádána tematicky a podle obtížnosti. Úkoly jsou založeny na tom, aby si uživatel korpusu sám vytvořil vhodnou strukturu dotazu pro manažer Bonito (na základě instruktivního seznamu vyhledávacích vzorů, připojeného v závěru publikace; je jich opět magických dvacet). Řešení jsou obsažena v nesmírně užitečném *Klíči*, který zabírá nejméně polovinu knihy.

Do dílčí kapitoly *A. Pravopis* (s. 11–15) autoři zařadili náměty, které pouhý pravopisný rámec překračují, resp. jsou v nemalé míře orientovány i na hláskosloví. Úkoly nenásilně dovádějí uživatele příručky i korpusu nejen k poznání toho, co je v jazyce frekventované, ale i toho, co je pro české hláskosloví atypické, co se vymyká základní charakteristice. Jako např. *é-* na počátku slova (řešení úkolu v *Klíči* ukazuje, že vyšší frekvenci v SYN2000 mají prakticky jen slova *éter* a *étos*). Nebo *-i-* po tvrdé souhlásce (*krize, krimi, gril, hit* aj.). Nebo neobvyklé hláskové kombinace jako *čo, šo,*

ňo u expresivních výrazů (v řešení úkolu se mj. dovídáme, že slovo *čučo/čůčo* označuje levné sladké víno). Dále např. *-ú-* v jiné pozici než na začátku slova (uživatel má odlišit slova přejatá od domácích, tj. odvozenin a složenin s *-ú* na počátku slovního základu). Jiný úkol přivádí uživatele k srovnání kontextů, v nichž se vyskytují hláskové varianty určitého slova (např. *čichat* a *čuchat*). Pokud jde o pravopis, je zde zařazen mj. úkol, v němž se čtenář příručky může zamyslet nejen nad frekvencí pravopisných variant *hrad* a *Hrad*, ale též nad kontexty, v nichž se objevuje varianta *Hrad*, a nad jejím převažujícím významem (většinou jde o *Pražský hrad / Kancelář prezidenta republiky*).

V úkolech zaměřených na tvoření slov (s. 16–21) je vyhledání jazykového jevu většinou východiskem pro další zamyšlení nad různými slovtvornými typy, k nimž patří například slova tvořená příponou *-tko* (úkol č. 5 na s. 17) nebo prefixové deriváty slovesa *jít* – srov. úkol 7, strana 17–18). Závěrečný úkol č. 20 na s. 21 nabízí srovnání činitelských jmen tvořených od stejného základového slova (*nositel* – *nosič*, *ředitel* – *řidič*, *ovladatel* s pouhými dvěma výskyty – *ovladač*...) a jejich významů.

Úkoly z tvarosloví (s. 22–27) jsou zaměřeny většinou na srovnání různých tvarových variant jednoho slova (*v obchodu* – *v obchodě* apod.), také na konkurenci předložek *v* a *na* (*na Praze* x *v Praze*, srov. s. 25) či na frekvenci pasivního přičestí konkrétních sloves ve spojení se slovesem *dostat* (*dostat vyhubováno* – s. 26). Při vyhledávání těchto tvarů se příručka soustředí nejen na frekvenci přičestí jednotlivých sloves, ale také na slovosled (*vyhubováno dostal* x *dostal vyhubováno*). O všech těchto problémech se ostatně v posledních letech psalo, existují o nich studie i speciální monografie, data však neustále přibývají... Další cvičení je zaměřeno na konkurenci koncovek *-í/-ou* ve 3. osobě plurálu sloves (úkol č. 19, s. 26); podle řešení na s. 110 se tvary *pláčí*, *skáčí* vyskytují velmi omezeně, ale tvary *píší* (*napiší*, *podepíší*), *ukáží* (*dokáží*, *prokáží*) kupodivu stále převažují nad *píšou*, *ukážou*, což je zřejmě dáno jejich zastoupením v relativně oficiálních kontextech. (Pro upřesnění dodáváme, že u slovesa *zakázat* je nepatrně vyšší výskyt tvaru *zakážou* (21) než výskyt tvaru *zakáží*, (19) a že v korpusu se vůbec nevyskytl tvar *neukáží*.)

V části lexikologické (s. 28–32) se objevují úkoly orientované na vyhledávání výrazů méně frekventovaných – např. *štěpnice*, u nichž je důležitý nejen výskyt v konkrétním typu textu, ale také v konkrétních zdrojích. Vedle poetismů, slov knižních a zřídka se vyskytujících (*tříbit/tříbit se*, *řinout*, *odúmrť*) a sledování, s kterými výrazy se pojí, je věnována pozornost i vyhledávání slov, která jsou často

užívána jako součást frazémů – např. *třešnička (třešnička na dortu)*, *bačkora (stát za starou bačkoru, být bačkora...)*. Autoři zadali i vyhledávání poměrně frekventovaného slova *pozor* (5422 výskytů v korpusu SYN2000), jehož spojitelnost s jinými výrazy než *dát, dávat, být, mít (mít se)* je však omezená, jak dokazuje tabulka na s. 114 (řešení úkolu). V dalších úkolech je sledována kolokabilita adjektiv (např. *bujný, divoký...*) a frekvence substantiv, která jsou jimi rozvíjena, různé výskyty slova *souvislost* (mj. jde o odlišení případů, v nichž je *souvislost* substantivem, od těch, v nichž je jádrem výrazu předložkové povahy). Při vyhledávání kolokací (s. 33–37) autoři pamatují nejen na ty, které mají povahu „tradičních“ lidových frazémů nebo jsou jejich součástmi (*kočka s myší, dát/dostat košem*), ale také na současné publicismy (*šedá zóna*). Autoři také v některých úkolech sledují, do jaké míry se mohou stávat součástí frazémů (např. *dát/dostat košem*) jiné výrazy, tj. do jaké míry jsou tyto frazémy proměnlivé (uživatel korpusu vyhledává strukturu *dát/dostat* + 2-3 jiné výrazy + *koš*). Překvapit může výskyt slova *štych*, který není omezen jen na frazém *nechat někoho ve štychu*. Zařazeno je i srovnání kontextů pro různé varianty adverbů: *široko – široce, dlouho – dlouze* (srov. výsledek vyhledávání na s. 120).

Úkoly v dílčí kapitole *Syntax* (s. 38–42) jsou soustředěny jak na vyhledávání syntagmat, na pouhá spojení předložky a substantiva, víceslovné spojovací výrazy typu *vzhledem k tomu, že...*, tak na vyhledávání ustálených syntaktických struktur s různým lexikálním obsazením. Zajímavý je třeba úkol vyhledat spojení *co + substantivum, to + substantivum* a zjistit, která substantiva se v něm nejčastěji vyskytnou: řešení na s. 135 ukazuje, že nevycházejí pouze „tradiční“ spojení typu *co Čech, to muzikant; co slovo, to perla*; ale také jejich aktualizace: *co Čech, to akcionář*. K zamyšlení mohou vést úkoly, v nichž má zájemce o práci s korpusem zjišťovat, s kterými výrazy se nejčastěji pojí nevlastní předložka, popř. složený spojovací výraz – např. u výrazu *vzhledem k tomu, že* vyhledává doklady, v nichž je v pozici zájmena *tomu* jiný výraz: podle očekávání se v ní nejčastěji objevuje dativ substantiva *skutečnost* (viz s. 135). Již poměrně náročné jsou úkoly, v nichž se s pomocí složitějších vzorů dotazů vyhledávají dvě otázky následující za sebou, s různou komunikační motivací, tj. např. následující otázka zpřesňuje předchozí, např. *Ale co dělat? Co proboha dělat?, Tak jaký to bylo? Co zvuk?* (úkol 15 na s. 41, řešení na s. 140). Poslední úkol ze syntaxe na s. 42 vede čtenáře k rozlišení slovnědruhově platnosti slova *večer* ve spojení s různými tvary slovesa *být*. Domníváme se, že se zde nabízí ještě další náměty, jako např. zjišťování slovosledu (*byl večer x večer byl*).

V dílčí kapitole nazvané *Kombinovaná zadání* (s. 43–46) jsou skutečně náročné úkoly, zaměřené např. na vyhledávání postupně rozvíjejících přívlastků, vět se „zdvojeným“ spojovacím výrazem *jednak... jednak* (uživatel má zjistit, kolik výrazů je možné mezi tuto dvojici vložit – srov. např. doklad citovaný na s. 147 *Četnost rekalibrace se řídí jednak výsledky testů stability a jednak nároky na spolehlivost výsledků.*), ale také např. na spojování slovesné vazby *podívat se na...* s konkrétními výrazy, nebo na možnosti fungování slovesa *podívat se* v různých významech (s. 45).

Cvičení čtvrté kapitoly (s. 70-73) jsou příznačně nazvána *Úkoly pro náročnější*: např. hledání slov v akuzativu, sloves v minulém a trpném přičestí, lemmat substantiv, která se objevují jen v jednotném čísle, sestavování seznamů nedokonavých sloves skutečně vyžaduje jednak volbu metody vyhledávání, jednak dostatek času.

Kromě čtyř hlavních kapitol (o kapitole 2 a 3 se ještě zmíníme níže) a *Klíče* zahrnuje publikace v závěru ještě dva úkoly inspirující k práci se subkorpusy (jak vytvořit např. subkorpus publicistiky, vědeckých textů apod.). V rámci *Dodatku* je kromě už zmíněné nabídky vyhledávacích vzorů zařazen i slovníček hlavních použitých termínů; jistě bude prospěšný uživatelům, kteří nemají (nebo zatím nemají) speciální lingvistické školení, i když by se v něm našlo několik nepatrných nedostatků. (Domníváme se, že termín *sloveso*, který je na s. 174 nedopatřením uveden dokonce dvakrát, zná určitě větší počet uživatelů než např. termín *kolokace*, který zde obsažen není.) Součástí tohoto doprovodného aparátu je i záložka s gramatickými značkami pro korpusové vyhledávky.

Po předložení základní věcné charakteristiky publikace se nyní ještě zastavíme u různých postřehů a nápadů, které si čtenář může ze studia příručky odnést. Řada cvičení např. odhaluje význam korpusu pro poznání vývoje jazyka (v případě SYN2000 vývoje v posledních desetiletích, ale ten je právě velmi bouřlivý) i vývoje kodifikace. Že sufix *-elní* v porovnání s *-ální (individuální)* beznadějně zastaral, nás nijak nepřekvapí. Zajímavější je např., že pravopis *Vánoce* s velkým počátečním písmenem jen slabě převládá nad psaním *vánoce*; znamená to, že se tato pravopisná změna zatím příliš neujala? Ale určitě víc než dubleta *-ismus*. (O konkurenci dublet *-ismus* a *-izmus*, o tom, že „rozhodnutí je zrovnoprávnit neodpovídá úzu“ – s. 82 – , jsme měli možnost se důkladně poučit v posledních číslech časopisu *Český jazyk a literatura prostřednictvím příspěvků F. Štíchy, O. Uličného a K. Olivy.*) Řešení jiného cvičení zase ukáže (s. 148), že spojení *až tak* má v současnosti mnohem větší frekvenci než *zas tak* (smutné zjištění, i když přihlížíme k tomu, že obě spojení

významově a funkčně nejsou zcela ekvivalentní). Podobně se z jednotlivých úkolů vynoří i další módní slova a fráze, zejména slova cizí. S vývojem nejsoučasnejším souvisí také položená otázka, zda i pravopis *praha* je někdy náležitý; jak píší autoři na s. 78, je tomu tak v současné elektronické komunikaci, jmenovitě v e-mailových a internetových adresách.

Pronikavé proměny slovní zásoby a slovotvorných procesů, k nimž nás vyhledávání dle instrukcí v příručce přivádí, představují samozřejmě velkou výzvu pro současnou českou lexikografii. Mnohokrát se tu názorně ukazuje – srovnáváním vyhledávek z korpusu s popisy v dosavadních slovnících – , jak jsou existující výkladové slovníky v mnohém zastaralé. Jen pro ilustraci: podle řešení jednoho z úkolů na s. 90 SSJČ ještě preferuje, tj. uvádí na prvním místě varianty *světélko*, *křidélko*, *prádélko*, které nám už připadají beznadějně knižní a jejich frekvence v korpusu je také nepatrná. Zaměříme-li se s autory příručky na komponent *narko-/narkó-*, najdeme v SSJČ především *narkózu*, *narkotika* a to, co s nimi souvisí, zatímco v současné češtině se velmi rozbujela slovní zásoba spojená s užíváním a obstaráváním drog, tj. s *narkobyznysem*, *narkokartely*, *narkomafiemi*... (Některá z těchto slov získaná zde vyhledávkami ovšem zachycují oba „slovníky neologizmů“ – *Nová slova v češtině 1,2.*)

Tedy korpusová data jako živoucí důkaz nejnaléhavějšího úkolu současné bohemistiky. A i z dalších cvičení v této příručce prosvítají aktuální problémy, z nichž některé korpusová lingvistika pomáhá nově „nasvítit“. V oblasti formální morfologie se např. u distribuce koncovek *-i* a *-ové* v nominativu plurálu podstatných jmen rodu mužského životného ukázalo, že reálné rozložení tvarů vypadá jinak, než jak je popisováno v mluvnicích. V oblasti výzkumu ustálených slovních spojení představuje zřejmě perspektivní námět vztah víceslovných předložek či víceslovných spojek a frazémů. Pouze dočasný problém jistě představují případy, kde zatím korpus – pro nízkou frekvenci určitého výrazu – nenabízí lingvistům dostatečné podklady pro interpretaci. Tak např. 115 dokladů na *přeřšel/přeřšli* (s. 119) nám asi nemožní příliš pokročit v úvahách, zda tímto výrazem označujeme malé či velké množství. Někde nemají lingvisté ani dost podkladů pro rozhodnutí, kterou ze dvou variant „zařadit do standardu“, či „vyřadit z něj“ (s. 80): např. *protežovat* (44 výskytů) vs. mylnou asociací vzniklé *protěžovat* (17); *kešu* (18) – *kešú* (8), aj.

Je potěšitelné, že tato příručka, byť i založená na práci s miliónovým korpusem psaných textů, má neustále na zřeteli vztah projevů psaných a mluvených a průběžně

uživatele orientuje na srovnávací hledání v korpusech mluveného jazyka (PMK a BMK). Podle autorů (s. 114) získává např. výraz *akce* především v mluvených korpusech specifický význam „zábava, posezení, návštěva restaurace s přáteli“. V této chvíli nesrovnatelným rozsahem psaných a mluvených korpusů češtiny je podmíněna paradoxní skutečnost, že více nespisovných prostředků (srov. např. úkol týkající se zastoupení protetického v-) nacházíme v korpusu psaném: v beletrii i publicistice, a nikoli pouze v přímé řeči, ale i v dalších formách reprodukce cizí i vlastní řeči. Zde lze najít i hojnost expresiv; ale pokud pocházejí z beletrie, vykazují možná už poněkud archaické zabarvení, srov. např. vyhledávku expresivních substantiv *panděro, štíro, žváro, éro* aj. na s. 95. Mimochodem, na téže stránce vzbuzuje jisté pochybnosti třídění vyhledaných expresivních podstatných jmen na *-ouš*: *zlatouš* vyjadřuje záporný postoj, zatímco *drahouš* kladný? (Oboje se vyskytuje ojedinele a lze předpokládat, že pouze ve vokativu.)

Vůbec dávají cvičení v celé příručce množství podnětů ke sledování rozvrstvení češtiny a pohybu na ose mezi prostředky knižními, neutrálními a hovorovými až nespisovnými. (Např. pro tvar *víže* bylo zjištěno, že se vyskytuje hlavně v básnických textech; neutrální *váže se k* je frekventovanější, objevuje se v textech odborných a populárně naučných – viz s. 84.) Řada cvičení si všímá vztahů spisovných variant a prostředků obecné češtiny (které nezřídka nacházejí uplatnění ve frazémeh). Podrobně je v příručce (s. 79) interpretován výskyt výrazů *brýle* (2280) a *brejle* (206); varianta spojená s „mluveným stylem“, jak autoři uvádějí, se vyskytuje hlavně v beletrii. Zdá se, že uživatelé rozhodně nepovažují obě podoby za rovnocenné a že variantu *brejle* hodnotí jako méně korektní, spíše hovorovou (pokud bychom se přidrželi tradičního vymezení hovorové češtiny jako jakési pomezí, s mluvenými projevy spjaté vrstvy spisovných prostředků). A když už jsme u toho: téměř na konci laminované záložky se seznamem „tagů“, u pozice 15 (varianta, stylový příznak) je pod č. 6 uvedeno možná ne zcela konzistentní spojení *hovorový tvar (koncovka standardní obecné češtiny)*, což nás opět vrací k stále tolik diskutované relaci standardu, hovorové a obecné češtiny.

Některá cvičení jsou v příručce zadána opravdu s velkou vynalézavostí a s využitím mimořádné erudice autorů; přinášejí cenná zjištění (leckdy překvapivá) a nepochybně mohou uživatele navnadit, aby se při vlastním hledání vydal podobným směrem. Přesný a výstižný je např. rozbor využití adjektiv *strukturní* a *strukturální* (s. 98). Zajímavé je, že s názvy měsíců spojujeme spíše víceslovnou předložku *v průběhu*

než předložku *během* (s. 124). Po výrazu *na pokraji* následují takřka výhradně substantiva s významem „zánik, utrpení“ (*na pokraji krachu, zkázy, propasti, zoufalství* aj.). Nenapadlo by nás, v kolika různých frazémeh se společně vyskytují slova *dát* a *dohromady*. Zaujmout může i to, že otázky začínající *kdy, kam* bývají věcné a stručné (3 – 4 slova); nebo že výraz v uvozovkách před dvojtečkou uvozující výčet může signalizovat zdůraznění, citaci, ale také pochybnosti pisatele o užitém slovu. (O tomto komentářovém, metajazykovém využití uvozovek v publicistice psal několikrát J. Chloupek.) Středník se podle řešení příslušného úkolu (s. 143) užívá zejména v beletrii a v odborných textech, minimálně v textech publicistických (což leccos napovídá o redukovanosti a povrchnosti syntaxe a výstavby textu v publicistice).

V Klíči ke cvičením najdeme dokonce i výsledky, které se zdají mít přímo sociologickou výpovědní hodnotu. Za víceslovnou předložkou *s cílem* se vyskytují ze 70% slovesa s kladným významem (*zlepšit* aj.), jen z 20% slovesa negativně hodnotící (*odstranit* apod.); převažují v naší společenské situaci skutečně výrazně pozitivní cíle? (S. 135.) Na s. 108 s autory zjišťujeme, že s přivlastňovacími adjektivy *Klausův* i *Zemanův* se spojují nejčastěji tři úplně stejná substantiva, jež u politiků tělem i duší nepřekvapí (*vláda, strana, kabinet*); zatímco po adjektivu *Havlův* následují substantiva odlišná (*hra, projev*), naznačující jiné osobnostní dimenze.

Klíč obsahuje, jak jsme už bohatě doložily, množství cenných informací a zmlsaný uživatel místy zalituje, že jich není ještě víc. Někdy (výjimečně) řešení uvádí formulaci dotazu a kvantitativně vyjádřený výsledek hledání, ale bez ilustrativních jazykových dat (úkol 6 z oddílu B: na s. 91 nejsou uvedena žádná slovesa začínající *proti-*, resp. *spolu-*). Jindy byla ve cvičení položena řada dotazů a je pochopitelné, že v řešení nejsou zodpovězeny úplně všechny. Např. v případě úkolu 2, s. 33 a řešení na s. 123 nenajdeme odpověď na to, v jakém druhu textů se vyskytuje *třešnička na dortu*. Někde je odpověď poněkud vágní: úkol 18 na s. 31 zadává požadavek „ohodnoťte styl“ a v řešení na s. 120 nacházíme odpověď: „je to spíše otázka stylu, zda autor substantivum použije či vypustí“. (Přitom mohla být u explicitního spojení *zatleskal rukama* uvedena třeba intenzifikační funkce, u *zmrkal očima* třeba komický efekt apod.)

Z drobných, zcela nepodstatných; „vad na kráse“ by bylo možno upozornit na několik nepřesných či nedotažených formulací:

- s. 36: zkratové termíny *věty činné a trpné*

- s. 114: „v poezii slovo *odúmrt'* získává určitou poetiku“ (?)

- s. 169: „obě lemmata... se vyskytují v části odborné a tématické literatury“ – co znamená „tématická literatura“?

Pár chyb ve větě interpunkci, a převážně chyb stejného druhu, tj. chybějící čárka (*navrhňte jak* – s. 26; *pokuste se vyjádřit proč* – s. 39; *odhadněte kolik kompozit obsahuje...* – s. 20; aj.) by mohlo posloužit jako inspirace k hledání podobných případů v korpusu; odhadujeme, že jich bude hodně a že to lze brát jako signál určitého vývojového trendu.

V závěru se vracíme k tomu, že recenzovaná knížka představuje velmi instruktivní příručku pro uživatele a reflektuje rychlý vývoj české korpusové lingvistiky. Autor předmluvy nabízí knížku „myslícím lidem“, „myslivým studentům a profesorům“, apeluje na „tvůrčí i kritické myšlení“ uživatelů. Je skutečně nesporné, že pro školu, studenty, pro výchovu zájemců o češtinu obsahuje příručka množství cenného materiálu, podle našeho mínění hlavně v kapitolách 2 a 3, které mají téměř povahu soutěžního kvízu nebo testu. U řady přejatých slov (např. *debutovat*, *depozitář*, *nabob*, *noticka*...) mají např. zájemci vybrat ten správný ze čtyř nabízených významů a tento výběr ověřit pomocí slovníků i korpusu, včetně zjištění frekvence (kap. 2: *Co říká o různých sloves korpus a co slovníky*). Naopak v další kapitole 3 *Význam slova prozrazuje kontext* má čtenář odhalit slovo (část slova, kolokaci aj.), které bylo vypuštěno ze řady vět nalezených v korpusu. Za důležitou můžeme považovat dílčí kapitolu *Formálně podobná slova* (s. 57–62), v níž má uživatel korpusu dosazovat do korpusových kontextů ze dvou podobně znějících slov to, jež tam patří: volí např. ze dvojice *reprezentační* – *reprezentativní*, *mentorovat* – *memorovat*. A v další dílčí kapitole nazvané *Významy slov* (s. 63–69) plní velmi náročný úkol: určuje, který z mnoha významů slova *klika*, *maska*, *balík* atd. patří k vyhledanému a uvedenému výskytu. Tak jsme dospěly k poslední pochvale: soudíme, že autoři přistoupili k výběru cvičení z korpusových dokladů nejen s vynalézavostí a fantazií, ale i s určitou hravostí a smyslem pro humor a že poskytli množství zajímavých impulzů i pro autory různých hádanek, rébusů, pro fanatické stoupence scrabblu atd. I oni mohou nepochybně s výhodou využívat možností ČNK – vyhledávat nejdelší české slovo, slova složená pouze ze souhlásek atd. Nepodceňujme tuto společenskou objednávku (při stále rostoucím množství zábavných magazínů, televizních soutěží apod.); možná i jejím prostřednictvím korpus naplní své poslání a bude – i s pomocí

této příručky – nejen sloužit jazykovědcům, ale rozvíjet zájem o češtinu také u dalších početných skupin uživatelů.

Jana Hoffmannová – Ivana Kolářová

Marek Nekula, Jiří Nekvapil, Kateřina Šichová: Sprachen in multinationalen Unternehmen auf dem Gebiet der Tschechischen Republik. Forschungsverbund Ost- und Südeuropa (forost) Arbeitspapier Nr. 31. München 2005, 84 s.

Jazyková situace je nejčastěji definována jako soubor sociálně a funkčně rozdělených a hierarchicky uspořádaných jazyků a jejich variet zajišťujících komunikační kontinuum v určité (etnické, územní, administrativní) společnosti. Česká (socio)lingvistika se orientovala zejména na jazykové situace vymezené teritoriálně (celostátní území, jazykově heterogenní regiony, město), sociologie pak i etnicky (národnostně smíšené oblasti s polským a německým obyvatelstvem). Méně pozornosti bylo věnováno jazykové situaci ve vybraných komunikačních sférách: s výjimkou vzdělávací sféry zůstaly na okraji zájmu českých lingvistů. Oproti teritoriálně vymezeným jazykovým situacím jsou jazykové situace komunikačních sfér dynamičtější a snáze je lze regulovat, což umožňuje studovat efektivitu jazykové politiky a účinnost zvolených strategií a prostředků.

Jednou z komunikačních sfér, která se těmto bádáním přímo nabízí, je výrobní a hospodářská činnost. I když na užitečnost „hospodářské lingvistiky“ upozornil už ve 40. letech 20. století Z. Vančura (srov. Nekvapil 1993), první rozsáhlejší sociolingvisticky orientované výzkumy v průmyslových podnicích byly provedeny až na konci 80. let: zabývaly se distribucí češtiny, polštiny a slovenštiny v ostravské průmyslové aglomeraci (viz Davidová a kol. 1991).

Proces globalizace v ekonomické oblasti vedl od poslední třetiny 20. století ke vzniku nadnárodních podniků. Tyto tendence začaly v České republice (ČR) výrazně posilovat na začátku 90. let jako důsledek společenských změn a ovlivnily jazykovou situaci v řadě komunikačních sfér (srov. Neustupný – Nekvapil 2003/2006), mj. i výrobní a hospodářské. Ekonomická kooperace dala vznik multinárodním podnikům: řídí je zpravidla zahraniční management, převahu zaměstnanců na většině úrovní však tvoří Češi. Utváří se tak specifická, hierarchicky uspořádaná jazyková situace, v níž komunikaci zabezpečuje více jazyků a jejich variet. První sondy v ČR do výzkumu

fungování jazyků ve velkých nadnárodních podnicích byly provedeny v automobilce Škoda v první polovině 90. let a přinesly řadu zajímavých výsledků, které potvrdily obecné globalizační tendence, ale ukázaly také na některá specifika českého sociokulturního prostředí (srov. Nekvapil 1997).

V letech 2003-2005 byl v rámci projektu „Východoevropské jazyky jako faktor hospodářské integrace“ proveden rozsáhlý sociolingvistický výzkum komunikace v nadnárodních podnicích ČR a právě jeho výstupem je recenzovaná publikace. Autoři se omezili pouze na ty podniky, které založily a spravují německé, rakouské a švýcarské firmy (zahrnuty byly jak výrobní podniky, tak firmy zabezpečující služby, např. banky). Cílem výzkumu bylo zjistit, které jazyky jsou v takových „česko-německých“ podnicích užívány, jak pokrývají komunikační kontinuum a také jakou jazykovou politiku vedení podniků provádějí, aby zefektivnila podnikovou komunikaci. Autoři pracovali s třemi typy podniků. Převážnou část tvořily firmy střední s 10-500 zaměstnanci (62 %) a malé do deseti zaměstnanců (28 %), nepočetnou skupinu pak velké konglomeráty nad 500 zaměstnanců (8 %). Jak ukazují výsledky, velikost podniku se odráží i v užívání jazyků.

Výzkum proběhl ve dvou fázích. V první etapě byl proveden průzkum formou dotazníků (vyplnilo jej 283 firem z 1893 dotazovaných). Jejich výsledky lze snadno kvantifikovat, mají však – jak známo – i své nevýhody: mohou např. odrážet více vlastní hodnocení firmy než objektivní údaje. Proto autoři ve druhé etapě výzkumu vedli volně strukturovaná interview v deseti firmách; informátory byli členové vyššího managementu, zahraniční manažeři a odborní specialisté (srov. Nekvapil – Nekula 2006). Taková triangulace umožňuje získat plastičtější obraz sledovaných jevů: to, co se může v dotaznicích jevit jako jednoznačné („v podniku jsou dva firemní jazyky – čeština a němčina“), strukturovaná interview korigují a blíže objasňují („...tady u nás je to jak sem říkala češ- ee ee ve ve stanovách si myslím že né... Protože žádné stanovy nemáme, ale bere se že náš firemní jazyk je čeština a němčina... Jako oficiálně...“).

Recenzovaná práce přináší kvantitativní analýzu první fáze výzkumu – vyhodnocených dotazníků. V centru pozornosti je zejména vnitropodniková jazyková situace. Na okraji zájmu zůstala vněpodniková komunikace – jaké jazyky zabezpečují komunikaci s potenciálními příjemci jejich produktů a služeb (reklamní texty, internetové stránky), popř. s jinými nadnárodními podniky. I tyto faktory mohou zpětně ovlivnit některé dílčí oblasti vnitropodnikové komunikace (např. ve prospěch

češtiny v prvním případě či angličtiny v druhém případě). Recenzovaná publikace má formu výzkumné zprávy: výsledky jsou prezentovány ve formě grafů a tabulek a stručně komentovány, tvrzení jsou částečně upřesňována citáty z interview. Má čtyři kapitoly: první (Einführung) seznamuje s cílem projektu a užitými metodami, druhá (Die Fragebogenbefragung) charakterizuje dotazníky a zkoumané podniky, nejrozsáhlejší třetí část (Zu den Projektergebnissen) prezentuje dílčí výsledky výzkumu, čtvrtá (Fazit und Abschlussbemerkungen) resumuje získané závěry.

Výsledky ukazují, že v podnikové komunikaci se nejvíce uplatňují čeština, němčina a angličtina. I když to publikace explicitně nezdůrazňuje, důležitou roli hraje čeština. Na nejnižších podnikových stupních (v dělnických profesích a nižších řídicích funkcích) je zřejmě hlavním – a v řadě podniků jediným – komunikačním prostředkem. Vzhledem k národnostnímu složení ČR a pracovní migraci (postupný příchod pracovníků ze západních zemí EU) se mohou uplatňovat také její variety, popř. – jak zjistili Davidová a kol. (1991) – i jiné jazyky (podle statistik o zahraničních pracovnících v ČR zejména slovenština a polština). Čeština se užívá rovněž v řídicích sférách (na podnikových poradách aj.), pokud se jich účastní pouze jedinci s českým mateřským jazykem. Rozbor písemných dokumentů dále ukazuje, že čeština funguje i v zprostředkované doprovodné komunikaci (např. upozornění na dopravní přestupky).

Ve vyšších funkcích je však nutné komunikovat mezi jedinci, jejichž mateřským jazykem je jazyk území, v němž se podnik nachází (čeština), a osobami, jejichž komunikačním prostředkem je jazyk nadnárodní firmy (němčina); výsledkem bývá sociální kategorizace my/domácí – oni/cizí. Efektivitu dorozumění zabezpečuje řada strategií regulujících podnikovou komunikaci. Jednou z nich, již autoři věnují značnou pozornost, je stanovení firemního jazyka, jehož ovládnutí je podmínkou pro zastávání určitých funkcí. Výsledky výzkumu ukazují, že jej stanovilo 52 % firem. Nejčastěji tuto roli plní němčina (55 %), angličtina (16 %), němčina s angličtinou (15 %), méně často čeština (9 %), příp. čeština s němčinou (5 %). Proporce jazyků jsou ovlivněny velikostí firmy. Zatímco ve velkých podnicích (které podle statistických údajů zaměstnávají 15-20 % cizinců i v nižších řídicích funkcích) je firemní jazyk určen v 70 % a v jeho funkci se uplatňují němčina a angličtina (po 43 %), v malých firmách je stanoven v 52 % a jeho funkci plní převážně němčina (71 %).

V této souvislosti je třeba připomenout, že firemní jazyk nemá jen funkci komunikační, ale také může symbolizovat dominanci nebo vstřícnost vedení podniku:

to se projevuje např. v jednojazyčných či dvojjazyčných firemních nápisech, na webových stránkách, v sponzorování českých kulturních aktivit apod. Může formovat postoje obyvatelstva regionu k podniku, a to jak pozitivní (zájem o studium němčiny), tak negativní, např. vyostřením sociální kategorizace domácí – cizí („Germáni/Němčouři se tu roztahují.“).

Zavedení firemního jazyka, příp. vyžadování jednoho jazyka při nadnárodní komunikaci může určitou část mluvčích znevýhodnit. Při regulaci komunikace v interkulturním pracovním kontaktu autoři vymezují čtyři typy strategií (srov. Nekvapil – Nekula 2006). První – symetrická neadaptační strategie – předpokládá, že mluvčí užívají svůj mateřský jazyk a efektivitu dorozumění zabezpečí zprostředkovatel (např. překladatel, tlumočnick). Těto strategie užívá alespoň částečně téměř 80 % podniků. Údaj odráží mj. také stupeň ovládnutí angličtiny a němčiny u domácích pracovníků a (ne)schopnost komunikovat v češtině u zahraničních jedinců. Výsledky dále ukazují, že tato strategie je značně nevýhodná: vedle vysokých finančních nákladů jde zejména o nespolehlivost, pokud profesionální překladatel – často externí spolupracovník – neovládá odbornou problematiku.

Další dvě strategie předpokládají, že se komunikanti adaptují na mateřský jazyk partnerů. Pokud tato adaptace probíhá oboustranně, jedná se o symetrickou adaptaci, je-li adaptace jednostranná, jde o asymetrickou adaptaci. Z prezentovaných výsledků je zřejmé, že výrazně převažuje asymetrická adaptace ve prospěch zahraničních pracovníků: zatímco od českých zaměstnanců se vyžaduje znalost němčiny, příp. angličtiny, u zahraničních pracovníků není znalost češtiny podmínkou. Jak ukazuje výzkum mikrosituace (srov. Nekvapil – Nekula 1996), příčin je několik. Vedle socioekonomické dominance německého managementu je důležitým faktorem skutečnost, že pobyt zahraničních pracovníků v České republice bývá krátkodobý. Zřetelné jsou paralely s jinými ne-českými obyvateli, jejichž potenciální užívání češtiny ovlivňují délka a stabilizace pobytu: pokud chtějí žít na území ČR stabilně, snaží se ovládnout češtinu, při krátkodobém pobytu spoléhají na zprostředkovatele. Výzkum dále dokládá, že pokud se němečtí zaměstnanci učí česky, nemají žádné předběžné znalosti a jejich komunikační dovednosti zůstávají na nízké úrovni (omezují se na zdvořilostní fráze a frekventované odborné výpovědi).

Nadnárodní podniky podporují adaptační strategie, zejména asymetrii ve prospěch němčiny. Požadavky na jazykové znalosti uchazeče o místo nemusí být splněny okamžitě, ale v určitém časovém horizontu. Proto firmy organizují – někdy i v

pracovní době – jazykové kurzy, které by absolventům umožnily komunikaci v potřebném rozsahu (jak ukazuje dílčí kapitola, lze zejména u angličtiny a němčiny navázat na znalosti a dovednosti, které Češi získali při studiu na základních a středních školách). Tím se asymetrická adaptace posiluje.

Poslední strategií (symetrická uniformizace) je výběr jazyka, který není mateřský pro žádnou skupinu mluvčích. Tato strategie je předmětem hlubšího zájmu interlingvistiky: snaha zavést plánové jazyky, které by nebyly etnickým jazykem žádné sociální skupiny, byla motivována tím, že žádný z jejich uživatelů nebude v komunikaci jazykově (ani kulturně) zvýhodněn. Obdobná situace je patrná i v sledovaných podnicích, v nichž roli „neutrálního“ jazyka plní výhradně angličtina – srov. formulaci jednoho ze zaměstnanců: „Pokud mluvím anglicky, byť i s tím Němcem, tak oba v tu chvíli používáme cizí jazyk a nejsem v takové eh jakoby defenzivě. Nebo nevýhodě.“ (Nekvapil – Nekula 2006, s. 90). Tato strategie výrazně posiluje (zejména ve velkých a středních podnicích) a upřednostňuje ji hlavně mladší generace. Důležitým faktorem může být i skutečnost, že angličtina plní funkci mezinárodního odborného hospodářského jazyka.

Z výsledků je dále zřejmé, že řídicí pracovník německé nadnárodní firmy by měl v optimálním případě ovládat minimálně tři jazyky. Pokud některý z nich neovládá, mohou vzniknout komunikační bariéry a ovlivnit sociální vztahy mezi zaměstnanci (komunikace v jazyce, který partner nezná, může působit „tajně“).

Publikace dává vhled do jazykové situace v multijazykové hospodářské komunikační sféře; metodologie výzkumu je uplatnitelná i při potenciálním výzkumu dalších komunikačních sfér. Je i výrazným příspěvkem pro poznání interkulturní interakce a utváření, příp. proměně, sociální kategorizace zaměstnanců (srov. Nekvapil 2000/2001).

Literatura:

Davidová, D. a kol.: *Využití jazyka při řízení pracovních kolektivů v ostravské průmyslové aglomeraci se zaměřením na zkoumání česko-slovensko-polské jazykové interference*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1991.

Nekvapil, J.: Slang and Some Related Problems in Czech Linguistics. In: J. Chloupek – J. Nekvapil (eds): *Studies in Functional Stylistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 1993, s. 99-111.

Nekvapil, J.: O komunikačním překonávání česko-německé etnické polarizace. In:

Přednášky z XL. běhu LŠSS. Praha: Karlova univerzita 1997, s. 43-57.

Nekvapil J.: Sociální kategorizace v interkulturním kontaktu. *Češtinář* 11, 2000/2001, s. 38-52, 72-84.

Nekvapil, J. – Nekula, M.: K jazykové situaci v nadnárodních podnicích působících v České republice. *SaS* 67, 2006, s. 83-95.

Neustupný, J. V. – Nekvapil, J.: Language management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 4, 2003, s. 181-366 (přetištěno in B. Baldauf – R. Kaplan (eds.): *Language Planning and Policy in Europe, Vol. 2: The Czech Republic, The European Union and Northern Ireland*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters 2006, s. 16-201).

Jiří Zeman

Kronika

K životnímu jubileu dr. Marie Těšitelové, DrSc.

V letošním roce oslavila významné životní jubileum hlavní představitelka kvantitativní lingvistiky u nás a průkopnice české korpusové lingvistiky, dlouholetá vedoucí vědecká pracovnice Ústavu pro jazyk český ČSAV (dále ÚJČ) v Praze, vedoucí redaktorka časopisu Slovo a slovesnost a předsedkyně Hlavního výboru Jazykovědného sdružení při ČSAV paní dr. Marie Těšitelová, DrSc. Narodila se 3. dubna 1921 v Poličanech u Kutné Hory v mlynářské rodině. S tímto selským původem souvisí její nesmírná pracovitost, která už byla vícekrát vysoce hodnocena, např. J. Horeckým v SaS 52, 1991, s. 150-151, J. Panevovou v osobním vyznání v JazAkt 28, 1991, s. 42-45, podrobně a zasvěceně P. Novákem v SaS 62, 2001, s. 148-150, dále J. Krausem v NŘ 84, 2001, s. 49-50 a S. Machovou v ČJL 51, 2001, s. 247-248.

Dr. M. Těšitelová je žačkou prof. V. Šmilauera. Ten si její práce v kvantitativní lingvistice vážil a velmi pozitivně ji zhodnotil v čl. *Kvantitativní lingvistika a Marie Těšitelová*, NŘ 64, 1981, s. 195-201. Po absolvování Filozofické fakulty UK v Praze začala vědecky pracovat v tehdejší Vědeckém ústavu pedagogickém J. A. Komenského. Z tohoto období její činnosti pochází těžiště práce na frekvenčním slovníku češtiny, který pod názvem *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce* vydala spolu s J. Jelínkem a J. V. Bečkou r. 1961. Je dodnes potřebný pro komplexní analýzu češtiny.

Do ÚJČ přijal dr. M. Těšitelovou r. 1956 akad. B. Havránek, který si všiml její velké pracovitosti a oddanosti vědecké práci. Pověřil ji funkcí výkonné redaktorky Slova a slovesnosti. V této časově velmi náročné funkci a později i ve funkci vedoucí redaktorky se podílela na výchově a zrání mnoha lingvistů. Vedle redakční práce intenzívně sama vědecky pracovala, např. r. 1966 vydala kandidátskou disertaci *O morfologické homonymii v češtině*. R. 1974 vyšly *Otázky lexikální statistiky*, na jejichž základě r. 1978 získala hodnost doktorky filologických věd. Pokračováním v propracovávání základních metod kvantitativní lingvistiky se stala další monografie *Využití statistických metod v gramatice* (1980). Ve všech svých vědeckých pracích dr.

Těšitelová nejen pracně shromažďovala číselná data o češtině, ale také je vždy adekvátně interpretovala z hlediska jednotlivých jazykových rovin, z hlediska lingvistiky textu, z hlediska stylistického a z hlediska jazykové typologie. Napsala i vysokoškolský text *Kvantitativní lingvistika* (1977, dotisk 1987), který je jedinou českou učebnicí v tomto oboru.

Jako vedoucí oddělení matematické a aplikované lingvistiky ÚJČ, kterou byla jmenována r. 1967, organizovala dr. M. Těšitelová kolektivní výzkum korpusu věcného stylu, na němž se podíleli L. Uhlířová, M. Ludvíková, I. Nebeská, J. Králík, v počáteční fázi ještě J. Kraus a v závěrečné H. Confortiová. Korpus zahrnoval 60 textů stylu publicistického, 100 textů stylu odborného a 20 textů stylu administrativního. Využití moderní výpočetní techniky znamenalo tehdy u nás něco zcela nového. Výsledkem týmové práce bylo za prvé 11 interních publikací ÚJČ, z nichž 4 jsou frekvenční slovníky (současné české publicistiky, odborné češtiny, administrativy a syntetizující slovník zahrnující všechny styly předchozí – frekvenční slovník češtiny věcného stylu), 5 publikací vyšlo v malotirážní řadě *Linguistica* (některé obsahují interpretaci lexikálních i gramatických kvantitativních dat zjištěných v uvedených stylech, jiné tabulky a grafy) a 2 publikace separátně vydané mají další tabulky. O těchto interních publikacích v 80. letech pravidelně a podrobně informovaly Jazykovědné aktuality, jejich úplný soupis podal nejnověji P. Novák v SaS 62, 2001, s. 149. Za druhé je to veřejnosti přístupnější *Retrogradní slovník současné češtiny* (1986, spolu s J. Petrem a J. Králíkem), zachycující tvoření slov, a v neposlední řadě syntetická monografie M. Těšitelová a kol., *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny* (1985), jež jako nutný komplement akademické *Mluvnice češtiny* využívá všech reprezentativních výsledků kvantitativní lingvistiky dosažených zejména od 60. let v oddělení matematické lingvistiky ÚJČ a přináší v relativní úplnosti kvantitativní charakteristiky českého jazyka, které jsou v našem i světovém kontextu prvním takovým souborem, a to na všech rovinách, fonologické, grafematické, lexikální, morfologické a syntaktické i ve všech stylech. Tento kolektivní kvantitativní výzkum současné češtiny, který dr. Těšitelová inspirovala a vedla, byl a stále je zdrojem poučení pro nejrůznější badatele u nás i v zahraničí. Uvedený tým také popularizoval kvantitativní lingvistiku v knížce *O češtině v číslech* (1987). Dr. Těšitelová se zasloužila o mnohaleté vydávání *Prague Studies in Mathematical Linguistics* a *Bibliografie kvantitativní lingvistiky*, o níž také psaly Jazykovědné aktuality a která zachycuje produkci naši i světovou.

Publikační i vědeckoorganizační činnost dr. Marie Těšitelové, DrSc. je velmi rozsáhlá, byla uváděna a kladně komentována ostatně při příležitosti všech jejích jubileí. Chtěl bych si proto vedle toho všimnout svých osobních kontaktů s paní doktorkou.

Poprvé jsme se setkali před 40 lety. Tehdy prof. A. Jedlička, vedoucí mé diplomové práce, doporučil její publikování ve Slově a slovesnosti a zprostředkoval můj první kontakt s paní doktorkou. Při konzultacích s ní jsem zjistil, že jsme si blízcí. Oba máme selské kořeny a lásku k číslům. Proto jsem uvítal, když mě pozvala na svůj seminář matematické lingvistiky, který každý první pátek v měsíci s přehledem řídila a jenž navštěvovali vedle pracovníků ÚJČ i pracovníci jiných vědeckých ústavů a vysokých škol, a to i mimopražských, i odborníci ze zahraničí.

Velmi jsem si vážil toho, že jako předsedkyně Hlavního výboru Jazykovědného sdružení si mě vybrala za spolupracovníka do tohoto výboru, takže jsem měl možnost sledovat, jak v této těžké době brilantně zvládala svou funkci. Vzpomínám např. na podzim roku 1981, kdy čtvrtěční večerní přednášky sdružení se staly nežádoucími na půdě Filozofické fakulty UK, záminkou byla úspora elektrické energie. Paní doktorka zajistila, že se mohly konat v odborovém Klubu pracovníků školství a vědy v Savarinu na Příkopech. S odstupem doby si člověk uvědomuje její velkou zásluhu na udržení vysoké vědecké úrovně a kontinuity práce Jazykovědného sdružení.

Náš kontakt zůstal zachován i po odchodu paní doktorky do důchodu. Třebaže je vzhledem ke zdravotnímu stavu nyní vázána na pobyt ve svém bytě na Proseku, nepřestala být vědecky aktivní. Vedle mnoha článků u nás i v zahraničí vydala přehledovou knihu *Quantitative Linguistics* (Prague – Amsterdam – Philadelphia 1992) a připravila rukopis potřebné souhrnné monografie *O historii české kvantitativní lingvistiky (Příspěvek k historii lingvistiky)*. V současné době se vrací k tematice morfologické homonymie. To, že si ve svém věku pořídila počítač, svědčí o její velké činorodosti a je to příslibem další publikační činnosti, na kterou se těšíme. Přejeme k tomu paní doktorce do dalších let pevné zdraví.

Josef Štěpán